

1791

232

P-79

2010

28/
P 83

ՊԵՏԱԿԱՆ ԱՊԱՅՈՅՅՔ

ՅԱՐՈՒԹԵԱՆՆ

Յիսուսի Քրիստոսի

Գ. Ա. ԲՈՅ

ԹԱՐԳՄԱՆԵՑ

Յ. Ա. ՃԷՃԻՋԵԱՆ

معارف تطارت جليله-سناك رخصتيله طبع او ائتش

Կ. ՊՈԼԻՍ

Տպագր. Գ. Պաղտատեան
(ԱՐԱՄԵԱՆ)

1885

200
396-ԲՈՅ

36271-42

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԱՊԱՅՈՅՑՔ

200

ՅԱՐՈՒԹԵԱՆՆ

96 ՐՈ

Յիսուսի Քրիստոսի

2012

Գ. Ա. ՐՈՅ

ՅԱՐԳՄԱՆԵՑ

Ե. Հ. ՃԷՃԻՋԵԱՆ

ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ШКОЛЬНАЯ БИБЛИОТЕКА
7/XI-1922
ԻՄՈՇՆԱԿԱՆ
ՄՅԱՍՆԻԿՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ

Կ. ՊՈԼԻՍ
Տպագր. Գ. Պաղտասլեան
(ԱՐԱՄԵԱՆ)

1885

19801-59

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԱՊԱՅՈՅՑՔ

ՅԱՐՈՒԹԵԱՆՆ

ՅԻՍՈՒՍԻ ՔՐԻՍՏՈՍԻ

Նոր Կտակարանի մատենագիրք Քրիստոնէութեան ճշմարտութիւնն հիմնած են եղական հրաշքի մը, այսինքն Յիսուսի Քրիստոսի յարութեան վերայ: Ուրեմն եթէ չը կրնար հաստատուիլ այն իբր պատմական իրողութիւն մը, միայն ժամանակի վատնում և աւելորդ աշխատութիւն է Աստուածաշնչի հրաշքի ու եւ է միոյն վրայ յարձակում ընել կամ աշխատիլ հաստատել նոցա ճշմարտութիւն: Եթէ Յիսուս Քրիստոս մեռելներէն յարութիւն չ'առաւ, բոլոր այլ հրաշքներն որք արձանագրեալ են յ'Աւետարանի, բաւական պիտի չը լինին հաստատել թէ Քրիստոնէութիւնն աստուածային յայտնութիւն մ'է: Եթէ յարեաւ չա, այս մի հրաշք միայն կը հաստատէ զայն, և կա-

2001

200
396-Պ

րող եւմք համարել զայն իբր հիմունք միւս հրաշխյ։ Ուրեմն, ըստ որում այս հրաշք բանալին է Քրիստոնէական ապացուցութեանց, յաստատելի կը կոչեման հաւատներն որպէս զի վիճին անոր ճշմարտութեան վրայ։ Եւ կը հրաւիրեմ ըզհաւատացեալս որ իրենց ուշադրութիւն չը խոտորցնեն վիճաբանութեան այն կէտերուն յորս ապացոյցը տկարագոյն է և որք վերջապէս վիճաբանութեան բուն կէտն չեն պարունակեր։

Այս նիւթոյս վրայ պիտի ձառեմ ճիշդ ինչպէս որ պիտի ձառէի ո եւ է արտաքին պատմութեան վերաբերող խնդրոյ մը վրայ։ Պիտի չը պահանջեմ ընթերցողէն որ Նոր կտակարանի ներշնչութեան հաւատայ անշուշտ։ Պիտի գործածեմ զԱւետարանս որպէս պիտի գործածէի ո եւ է ուրիշ յիշատակարաններ։ Սրբոյն Պօղոսի թղթոց համար պիտի չը պահանջեմ ուրիշ հեղինակութիւն քան զայն հեղինակութիւն զոր կը պահանջեմք Կիլիկոնի թղթոց համար։ Ընթերցողն ալ իւր կողմանէ պէտք չէ առարկութիւն ընէ թէ հրաշքներն անկարելիութիւն են։ Ուրովհետեւ անոնց կարելի կամ անկարելի լինեն փիլիսոփայական խնդիր մ'է որ

պատմական հետազոտքեան սահմաններէն դուրս կ'իյնայ։ Եւ ենթադրել թէ հրաշք անկարելի են կրկնումս սկզբան է, քանզի բուն իսկ քննուելու խնդիրն այն է։ Այս ձառին մէջ միայն պատմական ապացոյցն պիտի քննեմք եւ ոչ թէ ի յառաջագունից հայեցողութիւններ։

Իմ նպատակս է հաստատել թէ Յիսուս Քրիստոսի յարութիւնն իրողութիւն մ'է որ հիմնուած է ամենաբարձր աստիճանի պատմական ապացուցութեան վերայ։ Զայս հաստատած ատենս սա ենթադրութիւնն պիտի ընեմ թէ բոլոր զայս ձառ ընթերցողներ ընդունած են այն մի քանի իրողութեանց ճշմարտութիւնն որք ընդունուած են Եւրոպիոյ ուսումնական անհաւատներէն, զի պարզապէս ժամապաճառութիւն է հաստատելու ելնել այն ճշմարտութիւններն զորս արդէն այդ գիտուն անհաւատք ընդունած են։ Ուրեմն պիտի համարիմ թէ անոնք որ իմ ձեռնարկութիւններս կ'ընթեռնուն, պիտի չը մերժեն այն ճշմարտութիւններն զորս արդէն Շերաւսի, Ռընանի, Պաւլի նման երեւելի քննադատներն ընդունած են։ Եւ ուստի, արդէն ընդունուած պիտի համարիմ սա հետեւեալներն զորս այդ

նշանաւոր քննադատներն իսկ ընդու-
նած են :

1. Թէ Յիսուս Քրիստոս գոյութիւն
ունէր. թէ Նա իւր շուրջ ժողովեց կարգ-
մը իրեն հետեւողներ, որք կը հաւատա-
յին ի Նա իբր ժողովրդեան ակնկալած
Մեսիայն. եւ թէ Նա խաչուեցաւ Հռով-
մէական կառավարութեան հեղինակու-
թեամբ :

2. Թէ երեք առաջին Աւետարանք
հրատարակուած էին հիմնական մեր ըն-
թերցած ձեռնիւ երկրորդ դարու առաջին
քսան տարեաց մէջ, եւ թէ անոնցմէ մին
հրատարակուած էր առաջին դարու վեր-
ջին տասն տարեաց մէջ :

3. Թէ Սրբոյն Պօղոսի չորս կարեւորա-
գոյն թղթերն, այն է թուղթ առ Հռով-
մայոցիւ, երկոքին թուղթք առ Կորնթ-
թացիս, եւ թուղթ առ Գաղատացիս
յաներկրայս գրուած էին ի Ս. Պօղոսէ .
եւ թէ անոնցմէ ամենէն վերջինն չ'կրնար
գրուած լինել խաչելութենէն աւելի քան
քսան եւ ութ տարի վերջ :

4. Թէ առաջին դարու վախճանէն յա-
ռաջ, այսինքն խաչելութենէն իբր եօ-
թանասուն տարի վերջ, Քրիստոնեայ
եկեղեցիք կը գտնուէին Հռովմէական

կայսերութեան բոլոր քաղաքաց մէջ :

Եթէ ընթերցողներէս մին չը կամի ըն-
դունիլ զայս կէտեր, իւր դատողու-
թենէն կը բողբեմ արդի եւրոպիոյ բո-
լոր ականաւոր քննադատ անհաւատից
դատողութեանն, և կ'ըսեմ, « տգիտա-
բար մի ուրանաք այն պատմական իրո-
ղութիւններն զորս ձեր բոլոր մեծ մար-
դիկն հաստատած են իբր պատմական ի-
րողութիւն » :

Իմ փատիւ առաջին կէտն սա է որ
Քրիստոնէական եկեղեցին իբր տեսանե-
լի հաստատութիւն մը գոյութիւն ունե-
ցած է, առանց եզական ընդմիջման մը,
տասնեութ դարէ աւելի ժամանակա-
միջոցի մը մէջ, եւ թէ անոր սկզբնաւո-
րութեան համար ընծայուած թուականն
կրնայ հաստատուիլ ամենազօրաւոր պատ-
մական ապացոյցներով : Ուստի քրիստո-
նէական եկեղեցւոյ գոյութիւնն իրողու-
թիւն մ'է եւ պարտաւորեալ եմք այդ ի-
րողութեան պատճառն գտնել : Եւ այս
մեծ ընկերութիւն (եկեղեցին) իւր ծաղ-
ման համար ի՞նչ պատճառ ցոյց կուտայ :
Կը հաստատէ եւ միշտ հաստատած է թէ
իւր Հիմնադրին մահուանէ վերջ, իրեն
նոր կեանք տուող պատճառն Յիսուս

Քրիստոսի յարութեան իրողութեան վրայ ունեցած հասկացումն եր եւ ոչ քե ու եւ վարդապետութեան մը վրայ եղած հասկացումն :

Արդ , ի նկատ առեալ սա իրողութեան կարեւորութիւնն թէ Քրիստոնէական եկեղեցին տեսանելի ժողովուրդ մ'է՝ եւ ընդ միշտ եղած է տեսանելի ժողովուրդ մը : Ամեն ժողովուրդք տեսակ մը սկզբնաւորութիւն ունեցած լինելու են : Նորա Հիմնադրին կարծեցեալ դիտաւորութիւնք խափանուեցան իւր մահուամբ : Սակայն ստոյգ է թէ՝ նորա Հիմնադրին Հիմնած Հաստատութիւնն դարձեալ սկըսաւ շարունակել յետ իւր մահուան : Այդ Քրիստոնեայ ժողովուրդեան արդի գոյութիւնն կապացուցանէ զայս : Քրիստոնէական եկեղեցին իւր բոլոր գրութեանց մէջ կը պնդէ թէ Քրիստոսի մահուանէ վերջ իր նորոգեալ կենաց միակ պատճառն այն չէր որ աշակերտք նոր առաջնորդ մը գտան , այլ որ կը հաւատային թէ Յիսուս Քրիստոս յարեալ ի մեռելոց : Ուրեմն այս եղաւ այն Հիմն յորում վերստին հաստատուեցաւ այս ընկերութիւն :

Բայց ի նկատ առեալ դարձեալ թէ , եթէ Յիսուս Քրիստոս յարեալ ի մեռե-

լոց , այս իրողութիւն բանաւոր պատճառ մը եւ բացատրութիւն մ'է այս մեծ հաստատութեան ծագմանն : Եթէ իրողութիւնն ժխտուի , անոնք որ կ'ուրանան զայն , պարտական են ուրիշ բանաւոր պատճառ մը գտնել նորա ծագման համար : Մեք կը պնդեմք թէ ուրիշ ո եւ է պատճառ չկրնար բանաւորապէս բացատրել նորա ծագումն :

Բացատրեմ օրինակաւ մը թէ ինչպէս պատմական իրողութիւն մը հաստատելու համար կարեւոր է մեծ պատմական հաստատութեան մը ի գոյութիւն գալն և այդ հաստատութեան շարունակական գոյութիւնն մինչ ցայժմ : Մուհամմէտականութիւնն առնուով օրինակ : Մուհամմէտի կրօնը գոյութիւն ունեցած է իբր տեսանելի հաստատութիւն մը եօթերորդ դարէն ի վեր : Նորա ծագումն կ'ընծայուի Մուհամմէտի քարոզութեան ի Մէքքէ եւ այնուհետեւ ալ ի Մէտինէ իբր թագաւոր եւ մարգարէ ճանչցուած լինելոյն : Այս պատմուած իրողութիւնք բաւական պատճառ են այդ կրօնի ծագմանն եւ Մուհամմէտական կրօնի շարունակական գոյութիւնն յեօթերորդ դարէ մինչեւ մեր օրերն , ամենէն զօրաւոր փաստն է

այդ կրօնի պատմաբանից մեզ աւանդած սա իրողութեան թէ, յիշեալ կրօնն հաստատուեցաւ 'ի Մուհամմէտէ եւ թէ այդ կրօնի գոյութեան պատճառ եղած էին այն մի քանի դէպքեր զորս նորա կենաց մէջ իրօք պատահած կը համարէին նորա հետեւողք։ Այս դէպքեր այդ կրօնի ծագման համար բանաւոր եւ փիլիսոփայական պատճառներ կընծայեն մեզ։

Բայց անհաւատք Քրիստոնէութեան պատմական հանգամանաց ինդիքն ամբողջովին 'ի բաց թողլու կերպ մը որդեգրած են։ Քրիստոսի աշակերտաց նոր զօրութիւն մը ստանալուն համար Քրիստոնէից ընդունած պատճառին փոխան՝ ասոնք կըսեն մեզ թէ առաջին երեք Աւետարանք խել մը առասպելներէ եւ աւանդութիւններէ բաղկացեալ են, միայն ուրեք ուրեք պատմական ճշմարտութեան մի քանի բեկորներ ունենալով, եւ թէ այս առասպելք եւ աւանդութիւնք տալաւ առ տալաւ Քրիստոնէական ընկերութեան մէջ մուտ գտան Քրիստոսի թուականին 50 ի եւ 100 ի մէջ տեղերն։ Սոքա կըսեն մեզ թէ երկրորդ դարուն սկիզբներն երեք անծանօթ անձինք այս շինծու պատմութիւններէն ընտրանօք

ժողովեցին եւ հրատարակեցին այն ձեւով որով մեր ձեռքն ունիմք այժմ Աւետարաններն։ Ըստ բանի սոցա այս Աւետարանք աստիճան առ աստիճան բոլոր ուրիշ պատմութեանց տեղն բռնեցին, եւ վերջապէս եկեղեցիէն ընդունուեցան իբր վաւերական պատմութիւն Յիսուսի գործոց եւ վարդապետութեանց։ Այս անհաւատք կը պնդեն նաեւ թէ չորրորդ Աւետարանն անհարազատ է և թէ առաջին անգամ լոյս տեսաւ յամին 170։ Հարկ չէ ըսել թէ սոքա կը պնդեն նաեւ որ Աւետարանաց մէջ պատմուած մէն մի հրաշք զուրկ է պատմական իրականութենէ և իւր ծագումն կը պարտի այն նախնի դիւրահաւան հաւատացելոց երեւակայութեանց։

Իմ պատասխանս վիճարկողութեան որոշ կէտ մը ցոյց կուտայ. այս կէտին վրայ արդարաբար թող վիճուի։ Աւետարանաց հրաշագործական պատմութեանց մէջ կայ մի հրաշք որ անշուշտ չէր կրնար ծագում առած լինել այդ դիւրահաւան հաւատացելոց երեւակայութեամբ։ Սոյն եղական հրաշքն Յիսուս Քրիստոսի յարութիւնն է. որ, թէ՛ ճշմարիտ իրողութիւն մը լինէր, թէ՛ նախնի Քրիստոնէից երեւակա-

յութեան պտուղն , և թէ՛ չինժու առասպել մը , Գրիստոնէութեան Հիմնադրին մահուանէ գրեթէ անմիջապէս վերջ Գրիստոնեաներէն ընդունուած էր իբր իրականութիւն : Այս հաւատ այն հիմն էր յոյր վերայ կառուցուեցաւ Քրիստոնէական եկեղեցին և որ պատճառ եղած էր նոր կեանք տալու Քրիստոսի հետևողներուն :

Այժմ կը խնդրեմ ընթերցողէն որ ՚ի նկատ առնու թէ՛ եթէ Գրիստոնէից այս հաւատն պատմական իրողութիւն մ'է և ոչ թէ առասպել , յայնժամ բոլորովին ջուրն կկոխան անհաւատից այն ամեն հայեցողութիւնը որոցմով կ'ուզեն բացատրե թէ ինչպէս յետ ժամանակաց ծագում առաւ Քրիստոնէից հաւատն՝ Յիսուսի յարութեան մասին : և յայնժամ կ'երևի թէ միայն եկեղեցւոյ տուած բացատրութիւնը կրնայ կանգուն մնալ : Այդ բացատրութիւնը սա է որ Գրիստոս իրօք պարտ էր յարութիւն առած լինել որ նախնի Քրիստոնեայք վերստին հաւաքուէին և նոր կենդանութիւն առնուին , կամ թէ Գրիստոս իրօք յարութիւն առած լինելու էր որ այդպիսի հաւատ մը իւր մահուանէ անմիջապէս յետոյ կարենար գոյութիւն ունենալ :

Ըստ որում եւրոպայի բոլոր նշանաւոր անհաւատք իբր պատմական իրողութիւն կ'ընդունին թէ Յիսուս անուն նշանաւոր Հրեայ մը հաւաքեց իւր շուրջն կարգ մը աշակերտներ որք կ'ընդունէին զՆա իբր Հրէից ակընկալած Մեսիայն , ժամանակ պիտի չը վստահեմ հաստատելու ինչ որ ընդունած է ամեն բանգէտ :

Արդ , յայտնի է թէ Յիսուսի հրապարակային խաչելութիւնն եւ մահն ամենայնիւ պարտ էր ցրուել աշակերտաց այն յոյսերն թէ Նա պիտի լրացունէր բոլոր այն ակնկալութիւններն զորս կեդրոնացուցած էին իւր վրայ : Իրաց վիճակն այսպէս լինելով Յիսուսի հաստատել ուզած միաբանութիւնը պարտ էր ջախջախիլ եթէ չը գտնուէր նոր առաջնորդ մը՝ Նորա տեղն բռնելու կարող : Բաց որովհետեւ այդ Գրիստոնէական միաբանութիւնն կամ ընկերութիւնն այսօր կը պահէ զիւր գոյութիւն , գիտեմք ուրեմն թէ չը կործանեցաւ այն , եւ աստի կը ստուգուի թէ տեսակ մը նոր միջում եւ կեանք ստացած պարտի լինել յետ մահուան Յիսուսի . — բան մը պատահած պարտի լինել որ ոչ թէ միայն կարողացաւ աշակերտներն միաբան պահել , այլ

նաեւ նոր կենդանութիւն մը տուաւ Գրիստոնէական ընկերութեան։ Ոչինչ ընդհատ ստոյգ է նաեւ թէ այս հաստատութիւն եւ նոր կեանք յառաջ չեկաւ մի նոր առաջնորդէ որ առաջին Հիմնադրին տեղն բռնած լինէր։ Հապա աշակերտք զայս գորութիւն ստացան նախկին Հիմնադիրն նոր կերպիւ իւրի գործածելով։ Մեր պատմութիւնք կը տեղեկացնեն մեզ թէ Գրիստոնէայ ընկերութիւնն այս նոր մղումն ստացաւ, որովհետեւ հաւատաց թէ նա կրկին յարութիւն առաւ։ Այս հաւատ՝ թէ իրողութեան վրայ հիմնեալ լինէր եւ թէ պատրանաց արդիւնք, յայտնի է թէ չէր կրնար շատ տարիներէ վերջ տակաւ առ տակաւ գոյացած լինել։ Վասն զի մինչ այդպիսի հաւատ մը տակաւ առ տակաւ գոյութիւն առնէր, Յիսուսի հաստատած նախնական ընկերութիւնն պիտի կորնչէր առ ի չգոյէ պատշաճ կապի մը որով պահպանուէր նորա գոյութիւն։

Այս յայտնի լինելով, այժմ ուշադրութիւն կը հրաւիրեմ սա իրողութեան, թէ ամենագորաւոր պատմական ապացոյց ունիմք որ՝ Եկեղեցոյ այս նորոգեալ կեանքն հիմնեալ էր սա հաւատոյ վրայ թէ իւր Հիմնադիրն յետ խաչելութեան կրկին

յարեաւ ի մեռելոց։ Ասոր ապացոյցը պարտի քաղուիլ Պօղոս Առաքելոյն այն չորս թղթերէն զորս իբր հարազատ գրութիւն կ'ընդունին արդի Եւրոպիոյ բոլոր ակաճաւոր անհաւատք։ Ըստ որում այս թուղթք կը կազմեն ամենաբարձր կարգի պատմական ապացոյց, պարտիմ ուշադրութիւն հրաւիրել նոցա կարեւորութեանն։

Անհաւատք ստէպ առարկած են թէ մեք ժամանակակից պատմական ապացոյց չունիմք։ Ըսուած է թէ առաջին երեք Աւետարանք իրենց մէջ պատմուած գէպքերէն եօթանասուն եւ ութսուն տարի վերջ գրուած են, եւ չորրորդն ալ խարդախեալ է։ Կը պատասխանեմ թէ, թէպէտ ուղիղ չէ այս խօսք, բայց եթէ վայրկեան մը զայն ընդունիմք իսկ իբր ուղիղ, տակաւին սա ձգմարիտ է որ մեք մեր ձեռքն ունիմք թուղթեր զորս գրած է այնպիսի անձ մը որ թէ ժամանակակից էր եւ թէ Գրիստոնէական Եկեղեցոյ Հիմնադրութեան մէջ ամենէն գործունէայ աշխատաւորն էր։ Արդ, այժմեան պատմարանք ամենեքին կ'ընդունին թէ այս տեսակ ժամանակակից թուղթք ամեն ուրիշ պատմական գրութիւններէ առաւել

արժէքաւոր են : Մեք կիկերոնի , Հռովմայեցի մեծ ճարտարախօսին եւ դիւանագիտին թուղթերն ունիմք , որք այս կարգի թղթոց մի օրինակն են , եւ որք յետ իւր մահուան հաւաքուելով հրատարակուեցան Պօղոսի գրած թղթերէն իբր մի դար յառաջ : Սոքա այժմ տակաւին կը մնան , եւ առանց չափազանցութեան կարող եմք ըսել թէ մեր ստացած գրութեանց մէջ այն ամենակարեւոր յիշատակարաններն են որ ներքին տեսութիւն մը կու տան մեզ 'ի մասին Հռովմայ այն պատմութեան որ կը վերաբերէր նախ քան զՔրիստոս 100 ի եւ 50 ի մէջտեղի ժամանակին : Այս թուղթը կը պարունակեն խել մը ակնարկութիւններն ընթացիկ պատահարաց յորս մեծ դիւանագէտն դեր ունեցած էր , եւ այնպիսի կերպիւ իւրք կը ծանօթացնեն զմեզ այդ ժամանակի դիւպուածոց գաղտնի պատճառաց եւ զանոնք յառաջ բերող անձանց , որ եթէ միայն այդ ժամանակի սովորական պատմութիւններն ունենայինք ձեռքերնիս , բոլորովին զուրկ պիտի մնայինք այդ օրինակ տեղեկութիւններէ : Թէպէտ ճշմարիտ է որ միայն աղոնցմով կատարեալ պատմութիւն յօրինելու կարող պիտի չը լինէինք : Ընթացիկ դիւպուածոց նկատմամբ

այս թղթոց ակնարկութիւններն մեծաւ մասամբ դիւպուածական են , բայց պատմութեան ընդհանուր իրողութիւնք անգամ մը գիտցուած լինելով ուրիշ ալբիւրներէ , սոքա ոչ թէ միայն հզօրագոյն ապացոյցք կը լինին այդ պատմական իրողութեանց , այլ նաեւ անոնց ճշմարիտ հանգամանաց վրայ կ'ընծայեն մեզ այնպիսի ուղիղ գաղափար մը զոր պիտի չը կրնայինք ստանալ , եթէ սովորական պատմութիւններէ զատ ուրիշ առաջնորդ չունենայինք մեզ համար : Իրօք , կիկերոնի թուղթը հին աշխարհէն մեզ աւանդուած պատմական գրութեանց կարեւորագոյններն են :

Նմանօրինակ պատմական արժէք ունին ամեն ժամանակակից նամակներն : Սրդի պատմաբանք մեծ աշխուժիւ կ'որոնեն զայնս ամեն ուրեք , զի սոքա անցեալ պատմութեան վրայ մի պայծառ լոյս ցոլացնելու լաւագոյն միջոցներն են : Ծըլմարտութիւնը ստութեանէ զանազանելու համար , ասոնք շատ աւելի մեծարժէք միջոցներ են քան ձեւական եւ կանոնաւոր պատմութիւնք , մինչեւ իսկ եթէ սոքա (կանոնաւոր պատմութիւնք) գրուած լինին պատմուած դիւպուածոց ժամանակա-

100
1935

19801-59

կից պատմիչներէ : Այս կանոնաւոր պատմութիւնք յաճախ կը գրուին զօրաւոր նախապաշարմանց ազդեցութեան ներքեւ, որոց օրինակներն տեսնուած են ամեն դարուց մէջ : Բայց նամակներու դիպուածական ակնարկութիւններն մեր ձեռքը կուտան իրողութիւններ եւ շարժառիթներ որք աշխարհէն թագուն պահուած են մեծ խնամով : Այս կարգի տեղեկութիւններ կ'ստանամք մասնաւորաբար բարեկամաց միջեւ կատարուած մտերմական թղթակցութիւններէ :

Ուրեմն, իրօք խիստ մեծ կարեւորութիւն ունի սա իրողութիւն թէ արդի Եւրոպիոյ գիտնական անհաւատ քննադատք ընդունած են այժմ որ բնաւ տարակոյս չկայ թէ այս կարգի չորս թուղթեր ունիմք ձեռքերնիս, որք մեզ կը տանին Քրիստոնէութեան կանխագոյն աւուրց : Ասոնց թուականն որչափ ալ վերջերն դնել ուզեմք տակաւին ստիպուած եմք ընդունիլ թէ սոքա գրուած էին անշուշտ առ առաւելն խաջելութենէն քսան եւ ութ տարի վերջ : Այս նամակներ աւղղակի հաղորդակից կ'ընեն զմեզ մանուկ Եկեղեցւոյ ժրագոյն քարոզչին խորհրդոց հետ, եւ նաեւ կը ծանօթա-

ցնեն զմեզ բոլոր անոնց խորհրդոց առորս ուղղեալ էին սոքա : Ունին այնպիսի հանգամանք մը որով կը ներկայեն մեզ զայնս գրող անձին ողջոյն կենդանի պատկերն : Կը ներկայեն մեզ զոր ինչ գործեց, զոր ինչ խորհեցաւ, զոր ինչ զգաց, այնպիսի թարմութեամբ եւ ազդուութեամբ զոր հազիւ կարող եմք գտնել ուրիշ ինչ եւ է թղթոյ մէջ : Ասոնց միջոցաւ ուղղակի կարող եմք հաղորդակցութիւն պահել նոցա հեղինակին հետ, եւ գրեթէ կրնամք զինքն ենթարկել այն մանրակրկիտ քննողութեանց որոց կ'ենթարկուին վկայք երբ դատաւորն կը հարցաքննէ զանոնք յատենի : Այս թղթոց մէջ կը գտնեմք իւր կենաց, իւր խորհրդոց եւ իւր շարժմանց նկարագրութիւնն, եւ այս թղթոց միջոցաւ ամենայնիւ աներկբայ կը լինիմք թէ նա ճշմարտախօսութեան մէջ անստգիւտ էր : Փոքր բան չէ ուրեմն որ, այս նամակներն որոց հարադատութիւնն այսպէս ընդունուած է, Պօղոսի ընծայուած թղթոց կարեւորագոյններն են :

Ես իմ ձեռնարկութիւնս կը հիմնեմ այս չորս թղթոց վրայ միայն : Միեւնոյն առան պէտք չէ նաեւ զանց առնեմ ուշադրութիւն հրաւիրել սա իրողութեան որ

խել մը նշանաւոր անհաւատ քննադատք
կընդունին ուրիշ չորս թղթոց եւս հա-
րազատութիւնն. բայց առաջին չորս
թուղթք լիապէս բաւական են իմ այժմ-
եան նպատակիս համար, եւ ուրեմն իմ
փաստերուս ո եւ է մասն պիտի չը հիմնեմ
վիճեալ թղթոց վրայ: Յետ ցոյց տալոյ
ժամանակակից թղթոց արժէքն, այժմ կը
հայցեմ ընթերցողին ուշադրութիւն սա
իրողութեան թէ Սրբոյն Պօղոսի այս չորս
թուղթք գրուած են խաչելութենէն վերջ՝
ժամանակի այն միջոցին մէջ զոր քննա-
դատութեան ամենէն խիստ կանոններն
իսկ կատարեալ պատմական յիշողութեան
ժամանակամիջոց կը համարին: Երբեք
հնարաւորութիւն չկայ որ անոնց թուակա-
նըն պատմուած դէպքերէն ութսուն կամ
իննսուն տարի վերջ դնեմք, որպէս անհա-
ւատք առաջին երեք Աւետարանաց թուա-
կանն կը դնեն իրենց դիւրութեան հա-
մար, որպէս զի բաւական ժամանակ ան-
ցած լինի հնարաւոր գործելու այն ա-
ռասպելներն որք գոյացան, կ'ըսեն, Քը-
րիստոնէական Եկեղեցւոյ մէջ եւ նորա
Հիմնադրին կենաց հարազատ դիպուա-
ծոց տեղն բռնեցին: Սոքա գրուած էին
խաչելութենէն քսան եւ ութ տարի վերջ

ի ձեռն այն անձին որ արդէն քսան տարիէ
հետէ գործօն դեր մը ունեցած էր իբր
Քրիստոնէութեան քարոզիչ, եւ որ բաց
յայտմանէ յայնժամ այն հասակին մէջ
էր որ գէթ տասնեւհինգ տարի յառաջ
պատահածներն կրնար յիշել, եւ իր յի-
շածներն ալ պատմական արժէք կրնային
ունենալ:

Թէպէտ ինք տեսած չէր զՅիսուս Քը-
րիստոս նախ քան զխաչելութիւն Նորա,
պարտ էր խօսակցած լինել զնա տեսնող
եւ Նորա վարդապետութիւններն լսող
բազմաթիւ անձանց հետ: Ուստի այս
նամակներով ձեռքերնիս ունիմք ամենա-
բարձր կարգի ժամանակակից պատմու-
թիւն մը, որ լիուրի կը համապատասխանէ
այն խիստ կանոնաց զորս արձանագրած
է Սըր Կ. Գ. Լիւիս հին Հռովմէական
պատմութեան վաւերականութեան մասին
իւր գրած մատենին մէջ, յորում խիստ
քննութեան կ'ենթարկէ պատմական ա-
պացոյցի արժէքն. կրնամ ես վստահա-
բար ի վկայութիւն կոչել զայդ մատեան
որովհետեւ ադոր մէջ քննուած խնդիրն
բոլորովին արտաքին խնդրի մ'է, եւ ո-
րովհետեւ ընդհանրապէս ծանուցեալ է
թէ գրքին հեղինակն պատմական ապա-

ցոյցի համար կարի խստապահանջ եղած է իւր մատենին մէջ: Բուն մեր գործնական փորձառութեամբ քննեմք այն պատմական յիշողութեան արժէքն որ կը վերաբերի քսան եւ ութ տարի առաջ պատահած դէպքերու: Այս քսան եւ ութ տարուան ժամանակամիջոցն վեց տարի նուազ է այն ժամանակի միջոցէն որ զմեզ կը բաժնէ այսօր Նարոյէոն Երրորդի պետական հարուածէն: Այդ դէպքին նկատմամբ մեր յիշողութիւնն այնքան յստակ է որ պարզապէս անհնարին է մեզ ազոր նկատմամբ ու եւ է աւանդական առասպելներու գոհ լինիլ: Այսպիսի առասպելք միայն երկար ժամանակէ վերջ կրնան աճիլ, երբ դէպքին յիշողութիւնը կորուսած է իւր թարմութիւն եւ ականատես եղող սերունդն մեռած եւ անհետացած է: Ուստի ընթերցողն թող յիշէ որ երբ Ս. Պողոս այս թղթերն գրեց, խաչելութեան վրայէն տակաւին այնքան ժամանակ ալ անցած չէր որքան անցած է այժմ Նարոյէոնի պետական հարուածէն ի վեր: Հնար չէ ամենեւին որ Պողոս առաքելոյն դարձն յետ Բրիստոսի 40 թուակառէն աւելի վերջն տեղի ունեցած լինի:

Զօրաւոր պատճառներ կան հաւատալու թէ այդ դարձ մինչեւ իսկ հինգ տարի յառաջագոյն տեղի ունեցած լինի, բայց թողլով զայդ, սա որոշ է գոնէ թէ 40 ին տեղի ունեցած է, այն է, խաչելութենէն 10 տարի յետոյ: Ուստի Ս. Պողոս լիուրի ունէր ամեն միջոց տեղեկանալու թէ ինչ էին Բրիստոնէից հաւատացած բաներն այդ նախնական ժամանակին մէջ, և պարտ էր նմա բացարձակ ստուգութեամբ գիտնալ թէ ինչ էր այն յոյր վերայ կը կայանար Եկեղեցւոյ նորոգ վերակենդանութիւնն, անշուշտ չէր կրնար նաև չգիտնալ թէ Բրիստոսի նախնական աշակերտք կարգ մը գերմարդկային գործեր կ'ընծայէին իրենց վարդապետին: Եւ ամենն այս չէր: Իր դարձէն առաջ Եկեղեցւոյ մղեգին հալածիչն եղած էր: Զայս իրողութիւն կը սովորեմք իւր իսկ գրչէն: Ըստ որում ինք հալածիչ մ'էր, հասարակ ողջմտութիւնն պիտի թելադրէր իրեն որ հարկ էր մանրամասնօրէն հետազօտել նոր ընկերութեան հաւատալիքն, եւ ի վեր քան զամենայն ծայրագոյն խնամով քննել այն հիմն յոյր վերայ կը կենար այդ ընկերութիւնն, այն է, Հիմնադրին յարուածէն: Ուստի նա կը սկստէր լիովին

տեղեակ լինել այդ դէպքի մասին եկեղեցւոյ ունեցած հաւատոյն, եւ իբր բռնուն հակառակորդ մը պարտ էր ջանացած լինել բոլոր ճգամբ, որպէս զի եթէ այդ դէպքի մասին ո եւ է խարէութիւն մը կայ՝ զայն խայտառակէ :

Այսպէս ցոյց տալով Սրբոյն Պօղոսի թղթոց արժէքն՝ իբր պատմական ապացոյց, այժմ պիտի յառաջ բերեմ այն գըլխաւոր իրողութիւններ որք կրնան որոշակի ապացուցուիլ այդ թղթոց միջոցաւ, եւ ի յայտ պիտի բերեմ զայն ապացոյց զոր նոքա կը հայթայթեն ի մասին Յարութեան պատմական ճշգրտութեան :

1. Այս թուղթք կը ստուգեն թէ Պօղոս առաքեալ ոչ թէ միայն կը հաւատար Յիսուսի Գրիստոսի յարութեանն իբր պատմական իրողութեան մը, այլ թէ զայն կը նկատէր իբր այն հիմն յոյր վերայ հաստատեալ էր վերակենդանացեալ Գրիստոնեայ հանրութեան կեանքն : Ամենեւին տարակոյս չկայ որ ինքն խիստ մեծ կարեւորութիւն կ'ընծայէր Գրիստոսի յարութեան հրաշից : Իւր բոլոր ուրիշ խօսքերն զանց առնելով աստ, յիշեմք միայն զայն որ կը գտնուի Կորնթացւոց Առաջին թղթոյն տասն եւ հին-

գերորդ գլխոյն մէջ ուր յայտնապէս կը պնդէ որ, եթէ Յիսուս Գրիստոսի յարութիւնն իրողութիւն մը չ'է, Գրիստոնէութիւնն պատրանք մ'է :

2. Զայս դէպք յիշատակելու նորա կերպն կը հաստատէ թէ ոչ թէ միայն ինքն կը հաւատար անոր իբր իրողութեան մը, այլ նաեւ ամենափոքր տարակոյս մ'իսկ չ'ունէր թէ իրեն նման հաստատապէս կը հաւատային անոնք եւս առ որս ուղղած էր իւր թուղթերն : Կը յիշատակէ զայն ամենէն ուղղակի կերպիւ, կը յիշատակէ նաեւ ամենէն անուղղակի կերպիւ, իբր հաւատոյ հիմն թէ իրեն եւ թէ անոնց համար որոց կը գրէր : Բոլորովին յայտնի է թէ ինքն աներկբայ էր որ նոքա առանց ամենափոքր վարանման պիտի ընդունէին այդ դէպքի նկատմամբ իւր խօսածներն : Արդ, դէպքի մը նըկատմամբ տեսնուած այս անուղղակի կամ պատահական ակնարկներէն աւելի արժէքաւոր բան մը չկայ : Սոքա կը հաստատեն թէ մատենագիրն եւ նաեւ անոնք՝ առ որս ուղղեալ է թուղթն, անոր վերաբերեալ ամեն ինչ գիտեն, եւ ամենեքին միեւնոյն հաւատքն ունին այդ դէպքին նկատմամբ : Կը խնդրեմ ընթեր-

ցողէն որ միտք բերէ թէ ինչպէս մեր սովորական նամականերուն մէջ ասոր օրինականներն բազմիցս տեսած եմք: Երբ գիտեմք թէ մեր թղթակիցն լիապէս տեղեակ է դէպքի մը, միայն ակնարկ մը կընեմք այն դէպքի մասին, առանց նորա ձեւական նկարագրութեանն ձեռնարկելու, եւ ապահով եմք թէ մեր թղթակիցըն իսկ այն իրողութեան վրայ ճիշդ մեր ունեցած գաղափարն ունի: Ահա ճիշդ այս կերպիւ է որ Ս. Պօղոս կ'ականարկէ Յիսուս Քրիստոսի յարութեանն այս թըղթոց մէջ. ի բաց առեալ Ա. Կորն. ԺԵ. եւ Գաղ. Ա. եւ Բ. գլուխներն ուր իւր յիշատակութիւնն ուղղակի պատմական եւ վիճաբանական նպատակաց համար է:

Յ. Բայց դիտեմք նաեւ թէ այս ականարկութեանց հետ կապակցեալ պարագայներ կան որք պատմական ո՞ր եւ է որ իշ վկայութենէ աւելի գօրաւոր կընեն զայս վկայութիւն: Այս եկեղեցեաց երկուքին մէջ կուսակցական ոգին յոյժ զայրացած էր: Կորնթական եկեղեցւոյ մէջ քանի մը կուսակցութիւնք կային որք առաւել կամ նուազ հակառակ էին Ս. Պօղոսի, ինքն անոնցմէ երեքն կանուանէ, այսինքն, Ապողոսեան կուսակցութիւն

մը, մի այլ կուսակցութիւն որ կը դաւանէր հետեւող լինիլ Ս. Պետրոսի, եւ երրորդ մը որ յատկապէս Քրիստոսի հետեւող լինելու պահանջն ունէր. բաց յայսցանէ յատկապէս կը յիշէ նաեւ չորրորդ կուսակցութիւն մը որ մասնաւորաբար իրեն յարած էր: Այս կուսակցութեանց մին այն աստիճան ծայրայեղութեան դիմած էր սր մինչեւ իսկ կը ժխտէր Պօղոսի առաքեալ կոչուելու իրաւունքն, առհիման վրայ քե նա Յիսուսի նախնական ընկերներէն մին հրած չէր: Երկրորդ թղթոյն մէջ Պօղոս բաւական տեղ տուած է այս կուսակցութեան հետ վիճելու եւ իւր դիրքն պաշտպանելու ընդդէմ նոցա:

Ս.յապիսի լինելով գործոց վիճակն այս եկեղեցւոյ մէջ, յայտնի նշան է որ եթէ առաքելոյն հակառակորդ եղող կուսակցութիւնն յարութեան իրականութեան մասին իրմէ տարբեր կարծիք ունեցած լինէր, անշուշտ ինքնապաշտպանութեան համար իւր յառաջ բերած ձեռնարկութիւններն ամբողջովին պիտի ջնջուէին: Ինքն սա հարցումն կընէ, « Ո՞չ ապաքէն զՏէր մեր Յիսուս Քրիստոս աջօր տեսայ»: Այս հարցումն երբեք պիտի չկարենար ընել իբր փաստ ինքնապաշտպանութեան, եթէ

իւր հակառակորդք հաստատապէս համոզուած չլինէին թէ յարութիւնն իրողութիւն մ'էր : Եթէ իւր թշնամիք չէին հաւատար Քրիստոսի յարութեանն , Պօղոսի առաքելական հեղինակութիւնն մերժելու համար կրնային պատասխանել թէ ինք տեսած չէ զՅիսուս , քանզի Նա յարութիւն առած չէ : Այս ակնարկութիւն կը հաստատէ նաեւ թէ եկեղեցւոյ Պետրոսեան եւ Քրիստոսեան կուսակցութիւնք լիովին համոզուած լինելու էին թէ առաջին առաքեալք տեսած էին իւրեանց յարուցեալ վարդապետն : Յայտնի է ուրեմն թէ Յարութեան իրողութեան նկատմամբ Ս . Պօղոս եւ եկեղեցւոյ մէջ գտնուած իւր ամենադառն հակառակորդք բոլորովին համամիտ էին եւ ի միասին կը հաւատային անոր ճշմարտութեանն :

4. Գաղատացւոց թղթոյն հայթայթած ապացոյցն եւս առաւել վճռական է : Զօրաւոր կուսակցութիւն մը կար անդ , որ ոչ թէ միայն կը ժխտէր Ս . Պօղոսի առաքելութիւնն , այլ եւ այնքան հեռացած էր նորա ուսուցած ճշմարտութիւններէն , որ ինքն «այլ աւեսարան» կանուանէ նոցա վարդապետութիւններն : Այս կու-

սակցութիւն մեծ յաջողութիւն ստացած էր , եւ Պօղոսի քարոզութեամբն 'ի Քրիստոնէութիւն դարձողներէն շատեր յարած էին անոր : Ոչ ոք կարող է ընթեռնուլ զայս նամակ առանց տեսնելու թէ այս եկեղեցւոյ գործոց վիճակն մեծապէս վշտացուցած էր զինքն : Լի է այս թուղթ ամենախորին զգացմանց արտայայտութեամբք : Սակայն ամբողջ նամակն գրուած է այն ամենաբացարձակ վստահութեամբ թէ՛ որքան ալ մեծ լինէին իւր եւ իր հակառակորդաց միջեւ գտնուած կարծեաց տարբերութիւնք , իրենց մէջ բնաւ գաղափարի տարբերութիւն չկար սա մասին թէ՛ հաւատն 'ի յարութիւն Յիսուսի իւրեանց ամենեցուն Քրիստոնէութեան անկեան վէմն էր : Լսեցէք իւր խօսքերն 'ի սկզբան թղթոյն . Պօղոս առաքեալ (ոչ ի մարդկանէ եւ ոչ մարդու ձեռօք , այլ ի ձեռն Յիսուսի Քրիստոսի , եւ Աստուծոյ Հօր որ յարոյց զնա ի մեռելոց) եւ բոլոր եղբարք որ իմ հետս են՝ Գաղատիոյ եկեղեցիներուդ կը զարմանամ որ այդպէս վաղ կը փութուիք անկէ որ կոչեց զձեզ Քրիստոսի չընորհաց՝ յայլ աւետարան , որ չկայ ուրիշ , միայն թէ կան ոմանք որ զձեզ կը խռ-

վեցունեն, եւ կամին խանգարել Գրիստոսի աւետարանը: Բայց եթէ մեք կամ հրեշտակ յերկնից աւետարանենցէ՞ ձեզ այլ ինչ քան զոր մեք աւետարանեցինք ձեզ, նզովեալ ըլլայ:» Գաղ. Ա. 1—8:

Եթէ յարութեան նկատմամբ Ս. Պօղոսի եւ իւր հակառակորդաց հաւատքն կատարելապէս համաձայն եղած չլինէր, խեղճ ունեցող անձ մը այդ մասին այս աստիճան զօրաւոր եւ բացայայտ կերպիւ պիտի չխօսէր, թէ՛ այդ համարներուն եւ թէ՛ բոլոր թղթոյն մէջ ծայրէ ի ծայր:

Յ. Բայց այս թղթոյն մէջ հայթայթուած ապացոյցն չվերաբերիր միայն Գաղատիոյ եկեղեցեաց հաւատոյն զոր ունէին թղթոյն գրուած ժամանակն: Ուրիշ երկու եկեղեցեաց վկայութիւնն եւս կը պարունակէ այն, այսինքն Անտիոքայ եկեղեցւոյն եւ Երուսաղիմայ եկեղեցւոյն վկայութիւնն. (Անտիոք հեթանոսական եւ Երուսաղէմ՝ Հրէական Քրիստոնէութեան մայրաքաղաքներն էին) եւ կը տանի զմեզ խաչելութենէն վերջ անցած ամենէն կարճ միջոցին: Սրբոյն Պօղոսի հակառակորդք կը հրէացնէին զՔրիստոնեայս, որք Ս. Պետրոսի եւ Ս. Յակոբայ հետեւողքն լինել կը դաւանէին: Ս. Պօ-

ղոս այս թղթոյն երկրորդ գլխոյն մէջ կը հաստատէ թէ իւր ուսուցածներն էականապէս համաձայն էին Հրէական եկեղեցւոյ այս երկու գլխոց ուսուցածներուն: Ասկից կը հետեւի ուրեմն թէ ըստ որում այդ երկու առաքելոց հետեւող եմք ըսողներն Պօղոսի հետ ի միասին կը հաւատային թէ յարութիւնն իրողութիւն մ'էր, այդ երկու առաքեալք եւս համոզուած լինելու էին թէ իրենք տեսան իրենց յարուցեալ Տէրն, եւ թէ բոլոր Հրէական եկեղեցիքն եւս այդ մասին միեւնոյն հաւատն ունեցած լինելու էր: Այս միեւնոյն գլուխն նաեւ աներկբայ կ'ընէ զմեզ թէ Անտիոքայ ամբողջ եկեղեցին միեւնոյն հաւատն ունէր այդ մասին այն ժամանակամիջոցին մէջ ուր Ս. Պօղոս եւ Ս. Պետրոս ի միասին այցելեցին զայն, եւ իւր մէջ կը պարունակէ սա իրողութիւն թէ Ս. Պետրոս ուղղակի վկայած էր յարութեան ճշմարտութեան: Ասով ամենայնիւ կը հաստատուի թէ յարութեան նկատմամբ եղած հաւատն վերջէն տակաւ գոյացած բան մը չէր, հապա Քրիստոսի խաչելութենէն անմիջապէս վերջ Քրիստոնէական եկեղեցւոյ վերանորոգեալ կենաց հետ ի միասին ծագումն առած էր:

6. Այժմ ի նկատ առնումք Հռովմայեցւոց թղթոյն ընծայած ապացոյցն:

Եթէ ըստի թէ Ս. Պօղոս ինքն հիմնած լինելով Կորնթոսի եւ Գաղատիոյ եկեղեցիներն, մինչեւ իսկ իւր հակառակորդք այս կէտին մէջ իւր գաղափարներն որդեգրած էին, ահա ուրիշ եկեղեցի մը զոր ինքն ոչ հիմնած եւ ոչ այցելած էր: Յայտնի է թէ զայս թուղթ անոնց գրեւէն մի քանի տարի յառաջ այս եկեղեցի գոյութիւն ունէր, եւ այնքան մեծ եւ կարեւոր եկեղեցի մ'էր այն՝ որ թիւրիմացութեան տեղի տալու ամենեւին երկիւղ չունէր երբ ըսաւ, թէ « Ձեր հաւատքը կը պահուի թողոր աշխատի »: Նորա մէջ կը գտնուէր Հրէական զօրաւոր տարր մը, եւ երբ ի նկատ առնումք այն բազմաթիւ օտարականներ որք կայցելէին կայսերական քաղաքն, պիտի համոզուիմք թէ այդ եկեղեցւոյ մէջ կը գտնուէին քրիստոնէական ամեն տեսակ գաղափարներ ներկայացնող անդամներ: Սակայն առաքեալն իւր խօսքն կ'ուղղէ եկեղեցւոյ՝ լիուլի վստահութեամբ թէ նորա անդամք յարութեան մասին ճիշդ այն նոյն գաղափարներն ունէին զորս ինքն ունէր: Այս յայտնապէս կ'երեւի թղթոյն

սկզբնաւորութեան մէջ, ուր կ'ըսէ « Այն որ սրբութեան հոգւոյն կողմանէ յայտնուեցաւ որդի Աստուծոյ զօրութեամբ՝ յառնելով ի մեռելոց »: Հռովմ. Ա. 4:

Այսպէս լիուլի հաստատեցինք թէ խաչելութենէ վերջ դեռ քսան եւ ութ տարի չանցած, երեք մեծ եկեղեցիք, հարիւրաւոր մղոններով իրարմէ անջատեալ, միեւնոյն խորհուրդն ունէին՝ հաւատարմ թէ Յիսուս Քրիստոս յարեալ ի մեռելոց, եւ թէ Քրիստոնէական ժողովրդեան մը գոյութեան միակ հիմն էր այս հաւատ: Կը խնդրեմ ընթերցողէն որ ի նկատ առնու թէ որքան ժամանակ պէտք է որ այսպիսի հաւատ մը տակաւ առ տակաւ աճելով գոյութիւն առնու, իրարմէ այսքան հեռաւոր եկեղեցեաց մէջ: Ուստի անօգուտ է պնդել թէ Աւետարանաց հրաշագործական պատմութիւնք տակաւ առ տակաւ ծագում առին առաջին դարուն մէջ, եւ այսպէս վերջերն իբր ճշմարիտ պատմութիւն ընդունուեցան, որովհետեւ մեր ձեռքն անդիմադրելի ապացոյց ունիմք թէ խաչելութենէն վերջ դեռ քսան եւ ութ տարի չանցած ամբողջ եկեղեցին լիապէս կը հաւատար թողոր հրաշից մեծագունին:

7. Դիտելի է նաեւ թէ այս հաւատ այդ ժամանակին մէջ նոր ծնունդ առած չէր: Ակնարկութիւնք այնպիսի եղանակաւ մը եղած են որ տարակոյտ չեն թողուր թէ այս անձինք, որոց կը գրէր Ս. Պօղոս, առաջին անգամ երբ Քրիստոնէութեան հաւատացին՝ հաւատացած էին նաեւ Քրիստոսի յարութեան: Որպէս տեսանք, ասոնցմէ բազումք Հրէական Քրիստոնեայ էին, եւ ի հարկէ խաչելութենէն սակաւ ինչ յետոյ ընդունած էին զՔրիստոնէութիւն, եւ կամ այդպէս շուտով Քրիստոնէութեան յարողներէ ընդունած էին իւրեանց հաւատ: Գաղատացւոց թղթոյն մէջ գտնուած ակնարկութիւնք յայտնապէս կը պարունակեն Ս. Յակոբայ եւ Ս. Պետրոսի վկայութիւնն: Նաեւ Հռովմայեցւոց թղթոյն մէջ գրտնուած բողոքովին պատահական ակնարկութեան մը միջոցաւ կրմանամբ թէ, այդ եկեղեցւոյ մէջ կային երկու անդամք որք ընդգրկած էին զՔրիստոնէութիւն նախ քան զՊօղոս: Ակնարկութիւնն այնքան պատահական է որ արժան է զայն յառաջ բերել աստ, « Ողջոյն տուէք Անդրոնիկոսի ու Յունեայ, իմ ազգականներուս եւ գերեկիցներուս որ ի մէջ առա-

քելոց երեւելիներ են, որք եւ յառաջ քան զիս եղան Քրիստոսի »: Սա՛յայն սոքա ամենեքին համամիտ էին յարութեան խնդրոյն նկատմամբ: Պօղոս առաքեալ հաւատաց յարութեան՝ իր դարձի եկած օրէն, այսինքն խաչելութենէն վելջ դեռ տասն տարի չանցած: Մեղրոնիկոս եւ Յունիայ եւս առաւել կանուխ հաւատացին: Նաեւ Պետրոս, Յակոբոս եւ Յովհաննէս սկիզբէն հաւատացին յարութեան, որովհետեւ Ս. Պօղոս կ'ըսէ մեզ թէ ինքն անոնց հաղորդած է իւր քարոզած աւետարանն ի հեթանոսս, եւ թէ նոքա հաւանած էին այնմ եւ կորնթացւոց հնգետասաներորդ զլիւոյն մէջ զմեզ կը տեղեկացնէ թէ Պետրոս եւ Յակոբոս երկուքին զՅիսուս Քրիստոս կենդանի տեսած էին յետ խաչելութեան: Ընթերցողին ուշադրութիւնն ի մասնաւորի պէտք է ուղղուի սա իրողութեան թէ, Գաղատացւոց թղթոյն մէջ առաքեալն կը տեղեկացնէ զմեզ թէ իւր դարձն երեք տարի յետոյ այցելեց զՊարոս եւ տասնեւհինգ օր Ֆիալով առ նմա նորա հիւրընկալութիւնն վայելեց եւ թէ այդ այցելութեան միջոցին տեսակցութիւն մը ունեցաւ նաեւ Յակոբոսի հետ: Որովհե-

տեւ անհաւատալի է որ նոքա Գրիստոնէութեան այս հիմնական իրողութեան նկատմամբ իւրեանց տեսութիւններն իրարու բացատրած չլինէին, կրնամք առանց սխալանաց ենթադրել թէ մեք այս Պօղոսի թղթոց մէջ պարունակեալ կը գտնեմք նաեւ այս երկու մարդկանց վկայութիւնն թէ՛ նոքա կը հաւատային որ զիւրեանց վարդապետ կրկին տեսան յարուցեալ ի մեռելոց: Ուստի, ասիկց կը հետեւի որ անոնց հաւատն ի յարութիւն՝ այն հիմն էր յոյր վերայ Եկեղեցին վերստին կառուցուեցաւ խաչելութենէն անմիջապէս վերջ:

8. Կորնթացւոյ առաջին թղթոյն հընդետասաներորդ գլխոյն մէջ, Ս. Պօղոս որոշակի կը յիշէ թիւն այն անձանց որք կը հաւատային թէ տեսած էին զՅիսուս Քրիստոս Յարութենէ վերջ: Կը պատմէ մեզ թէ անգամ մը Յիսուս երեւցաւ հինգ հարիւրէ աւելի անձանց ՚ի միասին, որոցմէ բազումք դեռ կապրէին թղթոյն գրուած ժամանակ: Արդ, մտածեցէք թէ առաքեալն այսպիսի հաստատութիւն մը ընելով ինչպէս ինքզինք իւր հակառակորդաց ձեռքն պիտի մատնէր, եթէ այս իրողութիւն ամենէն ընդունուած չը

լինէր իւր ճշմարիտ: Նոքա անմիջապէս կարող պիտի լինէին իւր փաստաբանութեանց վերջ տալ, միայն այսպիսի հաստատութեան մը ստութիւնն նշաւակելով: Անհաւատք փախուստ չէն կրնար տալ ըսելով թէ առաքեալն փոյթ չունէր այս տեսակ պատմութեանց ճշմարտութիւնն ստուգելու, քանզի մոռնալու չէ բնաւ թէ նա կրնէր զայս խօսք ի ներկայութեան անոնց որք անշուշտ տարապայման եռանդ մը պիտի ունենային նորա սխալներն նշաւակելու եթէ կարող լինէին: Բայց եթէ այս հինգ հարիւր անձինք իւրք կը հաւատային թէ տեսած էին ըզ Յիսուս Քրիստոս յետ խաչելութեան Նորա, ինչպէս հնար է այսպիսի եզական իրողութիւն մը բացատրել, եթէ չընդունիմք Քրիստոսի յարութեան ճշմարտութիւնն:

9. Յիշեմք նաեւ որ Կորնթոսի եկեղեցւոյ մէջ կը գտնուէին անդամներ որք կը պնդէին թէ մարմնոյ յարութիւնն, եթէ ոչ անհնարին, գէթ վերջին ծայր անհաճոյ դէպք մ'էր, և թէ խոստացեալ յարութիւնն ոչ այլ ինչ կը նշանակէր, բայց եթէ հոգեւոր փոփոխութիւն: Սակայն և այնպէս, եզականապէս թերի

տրամաբանութեամբ մը, միեւնոյն ատեն կընդունէին թէ Քրիստոսի Յարութիւնն մարմնական էր (1), Առաքեալն զանոնք չեղը կը ձգէ հետեւեալ տրամաբանութեամբ ում կը հրաւիրեմ ընթերցողին ուշադրութիւնը: Ի՞նչպէս կարող էք ժխտել մարմնոյ յարութիւնն ի հանդերձեւումն, մինչ կընդունէք թէ Քրիստոս իրօք յարեալ ի մեռելոց: Եթէ Քրիստոսի յարութիւնն եկեղեցւոյ հաւատոյ հիմն եղած չլինէր, նոքա կարող էին լռեցնել զառաքեալն եւ զիւր տրամաբանութիւն, միայն ժխտելով Տեառն մերոյ մարմնական Յարութեան ճշմարտութիւնն:

Իաց յայսմանէ, այս ակնարկ կը հաստատէ թէ եկեղեցւոյ մէջ այնպիսի անձինք կային որ բնաւ տրամադիր չէին եռանդուն զիւրահաւանութեամբ ընդունելու ի մեռելոց յարութիւն առնելու պատմութիւնն:

Ուրեմն, ամենէն անսոց տանելի պատմական ապացոյցով հաստատեցի թէ, կայ գէթ մի հրաշք արձանագրեալ յԱւետարանս, որ ոչ առասպել, ոչ առասպելախառն պատմութիւն, եւ ոչ իսկ այնպի-

սի մտային պատրանք մ'է որ տակաւ ծագումն առած լինի առաջին դարու վերջին կիսուն մէջ, այլ թէ անոր իբր իրողութեան մը լիով ի կը հաւատային բոլոր անոնք, որք Յիսուսի խաչելութենէ անմիջապէս վերջ նոր մղում մը տուին Քրիստոնէական եկեղեցւոյ. եւ թէ եկեղեցւոյ նորոգ կենաց միակ հիմն այդ հաւատն էր: Դիտելի է որ ես զգուշացայ Աւետարանաց վկայութիւնը յառաջ բերելէ, որովհետեւ անհաւատք կը պընդեն թէ անոնք աւելի վերջերն գրուած են: Ուստի գործածեցի միայն այն պատմական թղթերն որոց հարազատութեան վրայ երբեք վէճ չունին: Կը մնայ միայն քննել թէ արդեօք հնարաւոր է որ այս հաւատ Յիսուսի նախնական հետեւողաց մի տեսակ մտային պատրանաց արդիւնքն եղած լինի, վասն զի ասկից զատ ուրիշ ենթադրութիւն հնարաւոր չէ. կամ պիտի ընդունիմք յարութեան իրականութիւնն եւ կամ պիտի ընդունիմք թէ Յիսուսի հետեւողք խաբուած էին: Սակայն նախնական հետեւողաց պատրանաց մասին քննութեան մտնելէ յառաջ, համառօտիւ ընթերցողին աչաց առջեւ դնեմ այն կէտեր որք հաստատուեցան ամենա-

(1) Ա. Կորն. ԺԵ. 14—17:

բարձր կարգի պատմական ապացոյցով:

1. Թէ խաչելութենէ վերջ դեռ քսան եւ ութ տարի չանցած, բովանդակ Գրիստոնէական եկեղեցին, առանց կուսակցական խտրութեան, կը հաւատար թէ իւր գոյութեան միակ հիմն էր Յիսուս Քրիստոսի Յարութեան իրողութիւնն:

2. Թէ այդ ժամանակն երկու հարիւր յիսունէ աւելի անձինք կային ողջ, որք կը հաւատային թէ զՆա կենդանի տեսած են յետ խաչելութեան:

3. Թէ Յիսուսի յարութեան կը հաւատային 'ի միասին Ս. Պօղոս և իւր ամենադառն հակառակորդք:

4. Թէ անվիճելի իրողութիւն մ'է թէ բովանդակ Գրիստոնէական եկեղեցին կը հաւատար իւր Հիմնադրին յարութեանն, իւր գոյութեան միակ պատճառն համարելով զայն, Նորա խաչելութենէ վեց կամ եօթն տարի վերջ:

5. Թէ առ նուազն սկզբնական առաքելաներէն երեքն կը հաստատէին թէ ըզ-Յիսուս Քրիստոս կենդանի տեսած էին յետ մահու Նորա:

6. Թէ խաչելութենէ մի քանի ամիս վերջ եկեղեցին վերստին կառուցեալ լիելու էր սա հաւատոյ հիման վրայ թէ,

իւր խաչեցեալ Մեսիայն կրկին յարուցեալ էր ի մեռելոց: Մի քանի ամիս վերջ կըսեմ, քանզի եթէ միջանկեալ ժամանակն երկարագոյն եղած լինէր, դեռ այդպիսի հաւատ մը տակաւ առ տակաւ գոյութիւն չառած, եկեղեցին խորտակուած պիտի լինէր իւր Հիմնադրին գերեզմանին վրայ:

Այսպիսի լինելով այն իրողութիւնք որոց պատմական ապացոյցն անվիճելի է, ինձ կը մնայ ցոյց տալ թէ այս իրողութեանց համաձայն կուգայ՝ միայն սա ենթադրութիւնն թէ յարութեան մասին եղած հաւատն իրականութեան վրայ հիմնեալ էր, եւ թէ ուրիշ ինչ ենթադրութիւն որ ընեմք այդ իրողութեանց համաձայն չկրնար գալ:

Ուրեմն, թող ընթերցողն քաջ 'ի միտ առնու թէ մեր առջեւ միայն երեք տարբեր կարծիք կրնամք ունենալ և ոչ աւելի:

1. Կամ Յիսուս Քրիստոս իրօք ի մեռելոց յարեալ:

2. Կամ քանի մը մարդիկ յատուկ խորհրդով Յիսուսի յարութեան մասին խաբէութիւն մը պատրաստեցին եւ այդպիսեալ գոյացուցին զայդ հաւատ:

3. Կամ Յիսուսի առաջին հետեւողք

տեսակ մը մոսային պատրանաց գոհ եղան :

Այս խնդրոյն նկատմամբ այս երեքէն զատ ուրիշ կարծիք չկրնար լինել :

Անպէտ պիտի լինի քննել այս կարծեաց երկրորդն , զի արդէ բոլոր երեւելի անհաւատք զայն բարձի թողի ըրած են իբր բոլորովին անպաշտպանելի դիրք մը :

Ուրեմն այժմ քննեմք թէ երրորդ կարծիքն կրնայ ճշմարիտ լինել :

Անոնք որ կ'ենթադրեն թէ աշակերտք իրօք խաբուած էին , երկու հայեցողութիւն յառաջ կը բերեն Յիսուսի յարութեան մասին գոյացած հաւատոյն ծագումն բացատրելու համար :

Այս հայեցողութեանց առաջինն այս է — թէ աշակերտք այնքան բուռն նախանձախնդրութիւն եւ դիւրահաւանութիւն ունէին որ անոնցմէ մին կամ մի քանիներն երեւակայեցին թէ զՅիսուս կենդանի տեսան յետ Նորա խաչելութեան եւ թէ յաջողեցան նաեւ ուրիշներն համոզելու թէ իրողութիւն մ'էր այն : Այս հայեցողութիւն արհեստական բառիւ կը կոչուի հայեցողութիւն Յնորից : Տեսակ տեսակ ձեւերով յառաջ բերուած է այն . բայց զայն ճշգրտապէս բացատրելու համար բաւական է մէջ բերել միայն զայն

ձեւ զոր Ռընան գործածած է : Ըստ Ռընանի , Մարիամ Մագդաղենացի իւր վշտին եւ յուզման մէջ զպարտիզպանն տեսաւ եւ կարծեց թէ Յիսուս էր այն , այսու պատճառաւ երեւակայեց թէ Նա ի մեռելոց յարուցեալ էր եւ իւր այս մտաց յափշտակութիւն հաղորդեց նաեւ այլոց :

Երկրորդն սա է որ , Յիսուս խաչելութեամբ իրապէս չը մեռաւ , այլ խաչէն վար առնուեցաւ նուաղեալ վիճակի մէջ , եւ 'ի գերեզմանի դարձեալ արթնեցաւ . թէ Նա յաջողեցաւ ի գերեզմանէ սողալով դուրս ելնել եւ բոլորովին խոնջեալ վիճակի մէջ հասնել առանձին տեղ մը , եւ սակաւ ինչ յետոյ մեռաւ , եւ թէ իւր դիւրահաւան հետեւողք այս իւր մասնակի ողջացում տեսնելով՝ կարծեցին թէ յարութիւն առած էր ի մեռելոց :

Պարտիւմ խնդրել ընթերցողէն որ ի միտ առնու թէ այս հայեցողութեանց միոյն կամ միւսին հաւանականութեան երեւոյթ մը տալու համար , հարկ է ենթադրել թէ Յիսուսի հետեւողք ունենալու էին անսահման դիւրահաւանութիւն եւ կրնամ ըսել թէ այն աստիճան դիւրահաւանութիւն որ հաւատքէ ալ անդին

կ'անցնի : Բայց երբ կը խնդրեմք որ վաստ
մը բերուի այս յեղածայր դիւրահաւա-
տութեան գոյութեանն համար, յառաջ
բերուած միակ վաստն սա է թէ այդ
ժամանակի հրէայք ունակացած էին
գերբնական և դիւական գործողութեանց
հաւատ ընծայելու :

Նախ պիտի քննեմ այս հայեցողութեանց
երկրորդն —

Կ'ընդունիմ թէ հնարաւոր է որ մարդ
մը ժամանակ մը խաչին վրայ առ կախ
մնալէ վերջ, վար աւնուելով եւ խնա-
մօք դարմանուելով՝ դարձեալ առողջա-
նայ : Յովսէպոս կ'իմացնէ մեզ թէ այս
բան պատահած էր իւր բարեկամաց մի-
ոյն, թէպէտ այդ դէպք բացառութիւն
մ'էր. քանզի այսպէս խնամուած երե-
քէն երկուքն մեռան եւ միայն մին ա-
ռողջացաւ : Սակայն Յիսուսի պարագային
մէջ, անհաւատք սա իրողութիւնն ունին
իրենց դէմ որ Նա իւր թշնամեաց ձեռ-
քըն էր, եւ անշուշտ նոքա պիտի հսկէին
անոր թաղման, որպէս պիտի ընէին հրա-
պարակային մահու վճիռ ընդունող ոճրա-
գործի մը. եւ ահա այս պատճառաւ իւր
գերեզմանին մէջ վերստին առողջանալու
անհնարութիւնը ամեն ոք կարող է տես-

նել : Ծշմարիտ է որ մեր Աւետարանք կը
պատմեն մեզ թէ Պիղատոս անոր մարմինն
յանձնեց իւր բարեկամաց, բայց այս ի-
րողութեան վրայ միայն Աւետարանք են
որ մեզ տեղեկութիւն կ'ընծայեն, եւ ո-
րովհետեւ անհաւատք կը պնդեն թէ ա-
նոնք սրատմական ստուգութիւն չ'ունին,
չ'են կարող այս մասնաւոր պարագային
մէջ օգուտ քաղել անոնցմէ : Սակայն եւ
այնպէս, եթէ այս կէտին նկատմամբ Ա-
ւետարանաց խօսքն ընդունին, պարտա-
ւոր են նաեւ ընդունիլ անոնց միւս
խօսքն թէ՝ Պիղատոս ամենայն զգուշու-
թեամբ ստուգեց Յիսուսի իրապէս մեռ-
եալ լինելն եւ այնուհետեւ հաւանեցաւ
յանձնել զմարմինն, եւ թէ յետոյ դրուե-
ցաւ այն շիրմի մը մէջ ոյր մուտքն մեծ
քարով մը գոցուած էր : Բայց անոնք որ
վերոյիշեալ հայեցողութիւնն յառաջ կը
բերեն, չ'են կրնար չ'ընդունիլ թէ քարէ
փորուած գերեզման մը այն ամենէն ան-
հաւանական տեղն էր ուր խաչեցեալ
մարդ մը կարենար մահ կարծեցեալ
նուաղումէ մը զարթնուլ. բայց մինչեւ
իսկ եթէ զայս հնարաւոր սեպեմք, տա-
կաւին ուրիշ անյաղթելի դժուարութեան
մը պիտի հանդիպիմք, եւ այն ալ այս է

Թէ մարդ մը որ այս վիրաւոր եւ խոնջեալ վիճակին մէջ կը գտնուէր, ինչպէս պիտի կարենար դուրս ելնել այնպիսի տեղէ մը ուր դուռն մեծ քարով մը գոցուած էր. եւ յետոյ յաջողել բարեկամի մը տան մէջ ապաստանել եւ անդ թագուցանել զինքն յաջաց իւր բազմաթամանակեայ թշնամեաց:

Բայց որովհետեւ Յիսուս կանհետի ի պատմութենէ, եթէ չընդունիմք անոր յարութիւն, անհաւատք պարտաւորեալ են ընդունել թէ Նա սակաւ ինչ յետոյ խոնջութենէ մեռած լինելու էր: Արդ ստոյգ է որ եթէ նա ողջամբ ելաւ գերեզմանէն կը պարտէր յետին ծայր ըզգուշութեամբ պահուիլ, որովհետեւ եթէ զինքն ի իսաջ հանողներն ամենադոյզն կասկած մը ունենային թէ ելած էր ի գերեզմանէ, հանդարտ պիտի չը թողուն զինք, եւ հետեւաբար իւր աշակերտք պիտի չը համարձակէին եզական խօսք մը չնչնել յարութեան նկատմամբ, մինչեւ որ չը յաջողէին տանել զՆա բոլորովին ապահով եւ հեռակայ վայր մը: Որպէս ամեն գործնական մարդիկ գիտեն, այս բան անընկճելի դժուարութիւններ կը պարունակէր իր մէջ, եւ

այս պարագայիս մէջ Յիսուսի աշակերտաց մի քանին յայտնի նենգութեան յանցանքն գործած պիտի լինէին:

Բայ յայսցանէ, յայտնի է նաեւ որ եթէ Յիսուս թագստեան մէջ կ'ապրէր, իւր հետեւողք կարող էին իր քով երթալ կամ ոչ: Եթէ կարող էին երթալ, իրենց համար անկարելի պիտի լինէր վիրաւորեալ մարդոյ մը աստիճանակաւ բուժումն յարութիւն կարծել, կամ ոգեսպառ լինելով մեռող անձ մը հրէից տկնկալած Մեսիայն համարել: Բայց եթէ երբեք չտեսնան զՆա, Ստուածաշնչի մէջ սրտմեալ հրաշքներէն շատ աւելի անհաւատալի բան է խորհիլ թէ նոքա հաւատացիին թէ Նա յարութեալ էր ի մեռելոյ եւ այդ հաւատոյ զօրութեամբ յառաջ ընթացան զիկեղեցին վերստին կառուցանելու Նորա յարութեան հիման վրայ, եւ թէ այդ գործոյ կատարման մէջ յաջողեցան:

Բայց Մեսիայ մը, որ իւր գերեզմանէն սողալով ճողորպեցաւ, կը մնար ի թագստեան, եւ յետոյ մեռաւ ոգեսպառ, չէր կրնար լինել այնպիսի անձ մը որ կարենար գոհացումն ստալ այն մարդկանց սահանջմանց որք յուսարեկ

եղած՝ եւ ջախջախեալ էին իւր խաչելութեամբ։ Նորա հետեւողք լիուլի կ'ակընկալէին թէ ինքն ընդ հուպ պիտի թագաւորէր։ Եւ ահա խաչն եղաւ իւր միակ գահն, եւ տեսանելի տիրապետութեան մը ամենայն ակնկալութիւնք խորտակեցան անշուշտ։ Եւ սակայն պատմական իրողութեան ստուգագոյնն այս է որ Գրիստոնեայ հասարակութիւնն նոր կեանք մը սկսաւ քիչ վերջ այն ժամանակէն, յորում Նորա խաչելութեամբ բուրովին տապալած էր այն նախնական հաւատն թէ Յիսուս հրէական ժողովրդեան ակնկալած Մեսիայն էր։ Այս նպատակին ոչ այլ ինչ կրնար նպաստել բայց եթէ յարութիւն մը, կամ կարծեցեալ յարութիւն մը։ Պէտք էր բան մը ընել եւ իսկոյն ընել, ապա թէ ոչ Եկեղեցին պիտի կորնչէր իւր Հիմնադրին գերեզմանին վրայ։ Հարկ էր ուրեմն, որ հին Մեսիայական գաղափարն անմիջապէս նորոգ եղանակաւ կառուցուէր, եթէ կուզուէր փրկել գեղեցիկն անմիջական կազմալուծութենէ մը։ Եկեղեցին կամ նորոգ հիման վրայ Մեսիայ մը գտնելու էր, եւ կամ՝ կործանելու էր։ Եթէ ըսուի թէ Յիսուս խաչելութեան

արդիւնքներէն բուժուելով՝ գաղտնապէս ապրեցաւ յետոյ, եւ թէ իւր աչակերտք յարութիւն կարծեցին զայս, կը հարցնեմ յանուն ողջմտութեան որ, եթէ հրնար իսկ լինէր խորհիլ թէ այս աստիճան դիւրահաւան միակ աչակերտ մը կրնար գտնուիլ, որչափ ժամանակ պէտք էր որ այսպիսի հաւատ մը այն աստիճան զօրանար եւ տարածուէր որ ընդունուէր յամենից եւ ընդգրկուէր այնպիսի իմն եւ ռանգեամբ որով մըլուէին անոնք վերստին կառուցանելու զԵկեղեցին այդ հաւատոյ հիման վրայ։ Զչմարտութիւնն այս է որ բաւական ժամանակ պիտի չլինէր այսպիսի պատրանաց աճումն տալու համար, վասն զի այս հաւատոյ աճման եւ տարածման միջոցին Եկեղեցին պիտի ջընջուէր առ ի չգոյէ կապի մը որ զայն միացեալ պահէր։ Կը հարցնեմ, հաւատալի՞ բան է որ ամբողջ աչակերտք համոզուէին հաւատալու թէ իւրեանց վարդապետ յարուցեալ էր ի մեռելոց, առանց մի անգամ Նորա հետ տեսակցելու չնորհն ունենալու, եւ հաւատալու թէ նա Մեսիայն էր, մինչ կը շարունակէր նա ապրիլ ի թաքստոեան, որպէս զի թշնամիներէն գերծ լինի. հաւատալի՞ ըսն է որ նոքա յանդգնէին

Նորա հոգեւոր Մեսիայութեան հիման վրայ Եկեղեցւոյ վերաշինութեան գործոյն ձեռնարկել, քաջ գիտնալով զայն ամեն ընդդիմութիւն, ում հարկաւ պիտի հանդիպէին, եթէ լիուլի համոզուած չլինէին թէ՛ իրենք ընդունած էին իւրեանց վարդապետին բացարձակ հրամանն զայդ գործ կատարելու, եւ թէ նա կարող էր յաջողութեան հաւանակաւորութիւնն ընծայել այդ ձեռնարկին, Դիւրահաւատութիւնն, որչափ ալ մեծ լինի, անշուշտ իւր սահմաններն ունի, եւ եթէ այս վերը յիշուածին նման դիւրահաւատութիւն մը ենթադրեմք, այդ դիւրահաւատութիւն պիտի անցնի հնարաւորութեան սահմաններն. սակայն ի բաց առեալ զայս ամենայն, այս հայեցողութիւն հաւանականութեան ամենագոյն երեւոյթ մ'իսկ չունի, եթէ չենթադրեմք, կամ այն անհաւատալի իրողութիւն թէ Յիսուս ինք իւր մասնակի բուժումն յարութիւն կարծեց, եւ կամ թէ՛ ինք գիտնալով թէ յարուցեալ չէ գործեց յայտնի խաբէութիւն մը գոր նոյն իսկ անհաւատք չեն համարձակած ուղղակի ընծայել Աստուծոյ Սուրբին:

Այժմ յառաջ անցնիմք քննելու միւս

հայեցողութիւնն թէ Յարութեան հաւատն ծագում առաւ, որովհետեւ Յիսուսի հետեւողք՝ ընդ ազդեցութեամբ մտային պատրանաց, իրական առարկայներ կարծեցին մասնաւոր ցնորային երեւոյթներ, որք իւրեանց գրգռեալ երեւակայութեանց ծնունդն էին, եւ թէ այս պատճառաւ նոքա հաստատապէս համոզուած էին թէ զնա տեսան եւ ընդ նմա խօսակցեցան, Նորա ի մեռելոց յարութիւն առնելէն վերջ: Սակայն զայս հայեցողութիւն քննելէ յառաջ, ընթերցողին ուշադրութիւնն կը հրաւիրեմ այն սովորաբար զանց առնուած ամենակարեւոր իրողութեան թէ, պարագային պատմական կացութիւնն կը պահանջէ որ անոնք որ զայս հայեցողութիւն յառաջ կը քերէն, իբր թաւական բացատրութիւն Յարութեան հաւատոյն ծագման, ոչ թէ միայն բացատրելու են սոսի այս հաւատոյ ծագումն, այլ բացատրելու են նաեւ թէ ինչպիսի Եկեղեցին կառուցուեցաւ այդ հաւատոյ հիման վրայ: Այս վերջի կէտին վրայ որքան ուժգնապէս ալ հրաւիրեմք անհաւատից ուշադրութիւնն, տակաւին չափազանցութիւն ըրած չեմք լինիր:

Այսու ամենայնիւ, վայրկեան մը են-

Թաղերեմք թէ Յիսուսի նախնական հետեւողք վերջին աստիճան դիւրահաւատ եւ նախանձախնդիր էին, միայն թէ մինչ կընեմք զայս ենթադրութիւն, դիտել կուտամք նաեւ թէ այսպիսի ենթադրութեան մը համար ասպացոյցի հիւլէ մ'իսկ չկայ: Բոլորովին պատրաստ եմ ընդունելու թէ գերբնական իրաց նկատմամբ տեսակ մը հաւատ ընդարձակաբար տարածուած է մարդկային սեռի մէջ, եւ թէ հրաշից բազմաթիւ պատմութիւններ դիւրաւ կընդունուին սակաւ ինչ ասպացուցիւ կամ առանց ասպացոյցի: Բազմաթիւ տարբար դիւրին է մարդոց մէջ հաւատ գոյացնել թէ նոքա տեսան ուրուականներ, եւ առաւել դիւրին է հաւատ գոյացնել թէ այլք տեսած են զանոնք: Բայց կայ մի հրաշ որ վրայ կը գլորի ամենախորին դիւրահաւանութիւն իսկ, այսինքն, թէ իրօք մեռնող մարդ մը զարձեալ տեսնուի կենդանի, եւ մարդիկ խօսակցին ընդ նմա մարմնով: Կը տարակուսիմ թէ արդեօք երբեք եղած է վաւերական պատմութիւն մը մարդու մը վրայ, որ դրապէս հաստատած լինի թէ ինք տեսած է ուրիշ մարդ մը անոր մահուանէ վերջ, եւ խօսակցած է ընդ

նմա, ոչ թէ իբր ոգի, այլ մարմնեղէն կերպարանօք: Հին հեթանոսք որք ըստ բաւականի գերբնականութիւն կընդունէին, պիտի ծաղրէին այսպիսի հաւատ մը, եւ անհնարութեանց կարգը պիտի դասէին զայն, եւ խելագար պիտի համարէին ո եւ է անձ որ պնդէր թէ իրօք մեռած մարդ մը տեսած եւ անոր հետ տեսակցած է: Լաւ գիտեմ որ կան մի քանի հեթանոսական պատմութիւնք այնպիսի մարդկանց վրայ որք միւս աշխարհէն վերադարձած էին, բայց բանաստեղծք, մեծ իմաստութեամբ, անցելոյն հնագոյն դարուց մէջ դրած էին զանոնք: Սակայն ներկայ պարագայիս մէջ, պատմութիւնն կը մերժէ տալ բաւական ժամանակ, այնպէս որ անհարկին է որ յարութեան պատմութիւնն այս աստիճանական եղանակաւ աճած լինի ընդ հովանեաւ հեռակայ անցելոյն:

Ի՞նչ է ուրեմն այն իրողութիւն ընդ որում պարտին անհրաժեշտաբար մաքառիլ նոքա, որք կը ժխտեն յարութեան իրականութիւնն: Ոչ այլ ինչ է բայց եթէ այս, թէ կարգ մը անձինք հաւատացած էին թէ տեսան զՅիսուս յարուցեալ, նորա խաչելութենէն մի քանի օր կամ մի

քանի չարաթ վերջ, եւ որ աւելին է, խօսակցեցան ընդ Նմա անջատարար եւ ընկերաց հետ ի միասին:

Թող ընթերցողն ինքնին երեւակայէ թէ՛ որ աստիճան դիւրահաւանութիւն պէտք պիտի լինէր որպէս զի կարգ մը մարդիկ եւ կանայք կարող լինէին հաւատալու թէ նոքա ոչ թէ միայն տեսած, այլ նաեւ խօսակցած էին անձի մը հետ որ հրապարակաւ գլխատուած էր զարդիս մեծ քաղաքի մը մէջ, եւ ոյր մարմինն տակաւին կը մնար մօտ ի գերեզմանի, եւ որք իրօք ձեռնարկէին ընկերութիւն մը հիմնել այդ հաւատոյ հիման վրայ, եւ այդ ընկերութիւն լինէր երկրի բոլոր հաստատութեանց մեծագոյնն, սրբագոյնն եւ ամենէն ազդեցիկն, եւ որ աւելին է, նոքա իրօք կարենային յաջողիլ ձեռնարկին մէջ:

Նոքա որք խորապէս ուսումնասիրած են մարդկային միտքն՝ երեք կարեւոր պայմաններ դրած են արտադրելու համար այն մտային պատրանք որոց արդիւնքն եղած է ենթակայական տպաւորութիւններն արտաքին իրականութիւն կարծել: Սոքա են կանխակալ դատում, հաստատում գաղափար, եւ ակնկալութիւն:

Արդ, ոչինչ ստուգագոյն է քան զայս թէ, ենթադրելով որ այս երեք սկզբունք կը գտնուէին Յիսուսի աշակերտաց մէջ, սոքա պիտի գործէին այնպիսի ուղղութեամբ մը, որ բացէ ի բաց ներհակ պիտի լինէր այն ուղղութեան զոր կը պահանջեն այս հայեցողութեան ջատագովք:

1. Իւրեանց կանխակալ դատմունք ամենեքին նպատաւոր էին տեսանելի կերպիւ իշխող եւ տիրապետող Մեսիայի մը, եւ վերջին աստիճան ներհակ էին խաչեցեալ Մեսիայի մը գաղափարին: Խաչելութեան գաղափարն իսկ խորտակեց իւրեանց սիրելագոյն յոյսերն: Ուստի նոցա կանխակալ դատմունք ուղղակի հակառակ էին յիշեալ հայեցողութեան պահանջած վիճակին, որով պիտի արտադրուէր հարկ եղած մտային պատրանքն:

2. Նոցա ունեցած հաստատուն գաղափարներն փոխան արտադրելու կարգ մը ցնորային հրահանգներ իւրեանց յարուցեալ վարդապետէն, վերստին կառուցանելու զինկեղեցին՝ Նորա հոգեւոր Մեսիայութեան հիման վրայ, անվրիպելի կերպիւ պիտի առաջնորդէին զանոնք տեսնելու այնպիսի ցնորային երեւոյթներ, որք համաձայն պիտի լինէին

հրէից վաղեմի Մեսիայական գաղափարաց: Եթէ հաստատուն գաղափար մը երբեք ցնորք կարտադրէ դիւրահաւան մտաց մէջ, այդ ցնորք անշուշտ իւրեանց հին գաղափարաց համաձայն պիտի լինին եւ ոչ թէ պիտի ծնուցանեն նոր գաղափարներ: Ոչինչ կրնայ երեւակայուիլ որ լինի նուազ յեղափոխական քան « հաստատուն գաղափարներն » եւ ուստի սոքա պիտի չօգնեն մեզ ամենեւին բացատրելու հոգեւորական Մեսիայութեան մը գաղափարին ծագումը, կամ այդ գաղափարի հիման վրայ Եկեղեցւոյն վերաշինութիւնն:

5. Գալով յարութեան մը ակընկալութեանն, որոշակի կարող եմք ըսել թէ Յիսուսի աշակերտք չունէին երբեք զայդ ակընկալութիւն: Այսպիսի ակընկալութիւն մը ենթադրելու համար եթէ երբեք կայ հնարաւոր փաստ մը, այն ալ սա պիտի լինի թէ մեր Տէր գուշակած էր զայդ դէպք ամենայնոակ բանիւք: Բայց անհաւատք երբեք չեն համարձակիր զայս պնդել, որովհետեւ զայն ընդունելն համաձայն պիտի չլինի իւրեանց դրից: Սոսկ սա տեսակ ընդհանուր խօսք մը թէ երբ ինք մարտիրոսանայ, զարձեալ

պիտի ապրի իւր փաստին ապագայ յաջողութեամբն, այնչափ անորոշ խօսք մ'է որ չկրնար երբեք արտադրել ակընկալութեան այն նախանձայոյզ վիճակն որ հարկ պիտի լինէր իւր նկատմամբ այնպիսի ցնորային տեսիլներ ստեղծելու որ զնա իրապէս յարութիւն առած համարէին, քանզի միշտ ի մտի ունենալու եմք նաեւ որ իւր մեռեալ մարմին իրենց մօտն էր ի գերեզմանի, ընդ հսկողութեամբ կամ իւր բարեկամաց եւ կամ իւր թըշնամեաց:

Ուրեմն այդոյս բան է ջանալ այս երեք սկզբանց ու եւ է միոյն միջոցաւ արտադրել պահանջեալ ցնորային տեսիլներն:

Դիւրին բան է ուսանողի մը համար իւր գրասենեկին մէջ հնարել այն հայեցողութիւնն թէ Մարիամ Մագդաղենացի, ի մէջ իւր վշտի եւ յուսարեկութեան, զսրտաիզպանն Յիսուս կարծեց. խորհեցաւ թէ նա յարուցեալ էր ի մեռելոց, եւ հաղորդեց զիւր նախանձայուզութիւն այլոց եւս. բայց նոքա որ իրականութեան վրայ գործնական փորձառութիւն ունին, աներկբայ պիտի լինին թէ զայս ըսելն չառ աւելի դիւրին է քան զայն կատարելն: Ի՞նչ, սոքա կուգեն մեզ հաւ-

տացնել թէ նախանձայոյզ կին մը յաջողեցաւ համոզել չատ մը ուրիշներ որ մի քանի օր յառաջ խաչելու թեամբ մեռնող անձ մը, եւ ոյր մարմին կը կենար մօտակայ գերեզմանի մը մէջ, իրեն երեւցած էր մարմնով, եւ անոնք եւս այսու պատճառաւ, առանց ուրիշ քննութիւն մը ընելու, ընդունեցին իբր իրողութիւն թէ նա յարուցեալ էր ի մեռելոց: Կը հարցունեմ, նոքա ընդունեցի՞ն զայս իբր իրողութիւն, առանց զնա մի անգամ տեսնելու շնորհն ունենալու: Կամ թէ սոքա ամենեքին իրենց դիւրահաւան նախանձայուցութեան գազաթնակէտին մէջ, սկսան յարուցեալ Յիսուսի տեսիլներ տեսնել եւ զանոնք իրական առարկայներ կարծել, եւ բոլոր այս միջոցին Յիսուսի մարմինն մօտակայ գերեզմանի մը մէջ կը կենար: Դեռ ինչե՞ր հաւատարու պիտի հրաւիրուիմք յանուն փիլիսոփայական պատմութեան:

Բաց յայտմանէ. պիտի հաւատամք թէ իւր աշակերտք առանց իրմէն հեղինակութիւն ունենալու համարձակեցան վերաչինելու զեկեղեցին հոգեւոր եւ անտեսանելի Մեսիայի մը հիման վերայ, փոխան երկրային եւ տեսանելի Մեսիայի

մը: Ընել նորա անձ նոր դրութեան կենաց կեդրոնն, եւ հին աստուածպետութեան փոխան՝ տիեզերական եկեղեցւոյ մը հիմունքն դնել: Ահա այս կէտն դէմ առ դէմ կը բերէ մեզ այն անընկճելի դժուարութեանց ամբողջ զանգուածին որով շրջապատեալ է ցնորից հայեցողութիւնն:

Պարտիմ մի անգամ եւս ուշադրութիւն հրաւիրել սա իրողութեան թէ, նոքա ո՞ր կը պնդեն թէ նորա յարութեան մասին ընծայուած հաւատն Յիսուսի աշակերտաց մտային պատրանաց արդիւնքն էր, հարկ է որ բացատրեն, ոչ թէ միայն զայդ հաւատ, այլ թէ ինչպէս հնար եղաւ փոխան երկրաւոր Մեսիայի մը, հոգեւոր Մեսիայի նոր հիման վրայ կառուցանել զեկեղեցին, եւ բացատրեն նաեւ բոլոր այս շարժման մէջ տեղի ունեցած այն ամենակարեւոր փոփոխութիւններն որք այս հիմնական փոփոխութենէն ծագումն առին: Գիտեմ որ պիտի պնդուի թէ իւր դիւրահաւան հետեւողք երեւակայեցին թէ, թէպէտ իւր մարմինն դեռ կը մնար նորա բարեկամաց եւ կամ թշնամեաց ձեռքն, նա յերկինս առնուեցաւ, ուստի դարձեալ քիչ ժամանակ վերջ պիտի գար իւր տեսանելի Մե-

սիայական փառօք : Բայց միեւնոյն ատեն
Եկեղեցին անքակ պահուելու էր : Եւ այս
կրնար կատարուիլ միայն նորոգ ձեւ մը
տալով այն Մեսիայական գաղափարին ոյր
վերայ կառուցեալ էր այն : Սակայն եւ
այնպէս , օրեր , ամիսներ եւ տարիներ
անցան , եւ Յիսուսի վերադարձն տեղի
չունեցաւ : Ուստի համայնական ջնջումէ
մը խուսափելու համար , նախնական ըն-
կերութեան ամբողջ հիմը ամենայնիւ նո-
րոգ եղանակաւ վերաշինելու հարկն գամ
քան ղգամ առաւել ստիպողական կը լի-
նէր : Բայց անվիճելի պատմական իրո-
ղութիւն մ'է թէ Քրիստոնէական ընկե-
րութիւնն յետ իւր Հիմնադրին մահուան
փոխանակ տկարանալու եւ ջնջուելու , ա-
ռաւել քան զառաւել բարգաւաճեցաւ :
Պիտի հրաւիրուիմք հաւատալու թէ աշա-
կերտք պիտի յանդգնէին այսպիսի մի քայլ
առնուլ , եթէ հաստատապէս համոզուած
չլինէին թէ իւրեանց վարդապետէն ո-
րոշ հրահանգ ընդունած էին զայդ փո-
փոխութիւն ի գործ դնելու . կամ թէ
կարգ մը տղէտ մոլեռանդներ , որպէս
կ'ենթադրուի , բաւական հանձար ունէին
հնարելու զայն հսկայական փոփոխութիւն
ոյր հետեւանքն եղաւ Յիսուսի Քրիստոսի

Ընդհանրական Եկեղեցւոյ կառուցումն ,
յորմէ այնքանի ազդեցութիւնք ծաւալե-
ցան ընդ ամենայն աշխարհ :

Դառնամք վերադին ցնորից հայեցողու-
թեան : Եւ արդ ի՞նչ բանի հաւատալու
կը հրաւիրուիմք : Փոխանակ ընդունելու
Յարութիւնն իբր եղելութիւն , — և պէտք
է դիտել , եղելութիւն մը որ ամենայնիւ
բաւական է բացատրելու Եկեղեցւոյ պատ-
մութեան բոլոր յետագայ երեւոյթն —
մեզմէ կը խնդրուի հաւատալ թէ այդ հա-
ւատն ծագում առաւ , քանզի Յիսուսի
աշակերտք յետ Նորա խաչելութեան իւր-
եանց վարդապետին ցնորային տեսիլներ
տեսան եւ զանոնք իրականութիւն կար-
ծեցին : Այդ պարագայի մէջ նոքա ոչ քե
միայն մի տեսիլ ալ շատ մը տեսիլներ . ոչ քե
միայն անջատաբար՝ եւ ի միայնութեան ,
այլ հաւաքաբար պիտի տեսնուի յինիմ :
Այս մասին Սրբոյն Պօղոսի վկայութիւնն
բացարձակ է , եւ տեղեկութեան համար
իւր ունեցած միջոցներն անշուշտ առատ
պէտք էր լինէին : Կայ անձ մը , որ նորա
թղթերն ի ձեռին , համարձակի պնդել
թէ նա գրեց , գիտնալով թէ ինչ որ գրեց
լոկ իրմէ հնարուած բաներ էին : Նա կը
պատմէ մեզ թէ առանձնական տեսակ-

ցութիւններ ունեցած էր ընդ Պետրոսի եւ ընդ Յակովբոսի, եւ նախ թէ սոքա երկրքին կը հաւատային թէ առանձին տեսակցութիւններ ունեցած էին ընդ յարուցեալ Յիսուսի: Հաւատալի բան է որ զայս տեղեկութիւն ստացած չը լինի անոնցմէ, երբ իրօք երկու շարք բնակեցաւ ի տանն Պետրոսի, եւ անձնական տեսակցութիւն ունեցաւ ընդ Յակովբոսի: Կը պատմէ նաեւ մեզ թէ ուրիշ առթիւ մը տեսակցութիւն ունեցած էր նաեւ Առաքելական մարմնոյն վերաբերող գոնէ ուրիշ մէկ անձի մը, Յովհաննէսի հետ, եւ կընծայէ մեզ նաեւ այլ իմն տեղեկութիւն թէ, մետասան առաքեալք, երբ ամենեքին ի միասին ժողովեալ էին, կը հաւատային թէ երկու տարբեր առթիւք, տեսակցութիւններ ունեցան ընդ յարուցեալ Վարդապետին: Նաեւ կը պատմէ մեզ թէ, ուրիշ առթիւ մը հինգ հարիւր անձանց հաւաքաբար երեւեցաւ: Սոքա ամենեքին ցնորային երեւոյթներ էին: Բոլոր աշակերտք ի միասին տեսիլներ տեսնելու, եւ զանոնք իրականութիւն կարծելու հետամուտ եղած էին: Երբ այսպէս անհատաբար եւ հաւաքաբար կերեակայէին թէ կը տեսնէին զիւրեանց

Վարդապետ, անոնցմէ մին երբեք բան մը չը հարցունջ նմա, եւ եթէ հարցունջ երեւակայական պատասխան մը ընդունեց: Կը հարցնեմ, հաւատալի բան է որ այն պարագայից մէջ, չը հարցնէին իրեն թէ ապագային մէջ ինքն ինչ ընթացք պիտի բռնէր— կամ երբ մեկնէր, իրենք ինչ ընթացք բռնելու էին իւր սկսած գործն ի գլուխ հանելու մասին: Բոլորովին անհաւատալի բան է որ այս կերպ հարցմունք ուղղած չը լինին: Այս կերպ հարցմանց նոքա կամ ընդունեցին պատասխան եւ կամ ոչ: Եթէ պատասխան չընդունեցին յայնժամ պղտջակն իսկ եւ իսկ պայթած պէտք է լինի: Եթէ կը կարծէին թէ պատասխան ընդունեցին, այդ պատասխանիք ամենեքին ի հարկէ երեւակայական պէտք էր լինէին, եւ այս բան իւր մէջ պիտի պարունակէր երեւակայական խօսակցութեանց ամբողջ շարք մը:

Այն իրողութիւն թէ եկեղեցին խաչելութենէն անմիջապէս յետոյ կրկին կառուցուեցաւ, բացարձակապէս կ'ստուգէ թէ Յիսուսի հետեւողք հաւատացած պէտք էր լինէին թէ իւրեանց յարուցեալ Վարդապետին հետ խօսակցութիւններ ունեցան, եւ այս խօսակցութեանց մէջ

Նա հրահանգ տուաւ զԵկեղեցիին վերստին
կառուցանելու եւ հրահանգ տուաւ նաեւ
վերաշինութեան եղանակի մասին. քանզի
որպէս ըսի արդէն, եթէ հաւատացած չը
լինէին թէ ընդունեցին այս կերպ հրա-
հանգ, բոլորովին անհաւատալի բան է
որ յանդգնէին այդպիսի ձեռնարկի մը.
Եւ յանդգնէին զԵկեղեցիին վերստին հիմ-
նել Նորա յարութեան եւ հոգեւոր Մե-
սիայութեան հիման վրայ, եւ այն իսկ
ընդդէմ այն ամենայն դիմադրութեանց
որոց պիտի պատահէին հարկաւ: Սակայն
եթէ Նորա յարութեան մասին իրենց ու-
նեցած հաւատ մտային պատրանաց արդ-
իւնք էր միայն, ուրեմն այն հրահանգք
իսկ, զորս կը կարծէին թէ ընդունած
էին, եւ ոյց վերայ յաջողութեամբ գոր-
ծեցին, պէտք էր լինէին սոսկ տեսիլներ,
իւրեանց խանդարեալ երեւակայութեանց
ծնունդն: Եւ ինչ որ աւելի զարմանալին
է, պէտք էր որ ամենեքին երեւակայէին
թէ միեւնոյն խօսքերն կը լսէին, ապա
թէ ոչ գործողութեան համար կերպ
կերպ ծրագիրներ պիտի ունենային:

Որպէս զի կարող լինիմք այս օրինակ
հայեցողութիւններն ընդունիլ իբր բա-
ցատրութիւն իրական եղելութեանց, հարկ

կը լինի որ ունենամք առաւել գիւրահա-
ւանութիւն քան զոր անհաւատք կընծա-
յեն Տեառն մերոյ նախկին հետեւողաց:

Բայց յաւելումք զայլ իմն դիտողու-
թիւն: Յարութեան նկատմամբ եղած հա-
ւատն սին հաւատ մը չէր. նման հաստ-
րակ ուրուականային պատմութեան մը՝
կամ սովորական հրաշքի մը հաւատոյն:
Այսպիսի հաւատք ոչնչիւ կը սկսին եւ ո-
չնչիւ կը վերջանան. բայց այս հաւատ
ունէր ըստ բաւականի կորով եւ զօրու-
թիւն վերստին կառուցանելու զԵկեղեցիին
ընդդէմ մեծագոյն դժուարութեանց եւ
վտանգաց: Ուրեմն զազաւարային հաւատ
մը չէր այն՝ տածեալ այնպիսի անհատներէ
որք ոչինչ գործէին անոր պատճառաւ,
բայց հաւատ մ'էր այն որ կը կրէր իւր
վերայ մի հաստատութիւն որ կանգուն
մնացած է տասն եւ ութ դար, եւ մարդ-
կային սեռի վրայ այնքան հզօր ներգոր-
ծութիւն ունեցած է, որոյ նման պատմու-
թեան մէջ ծանօթ ոչ մի հաստատութիւն
երբեք ունեցած է: Այս հաւատ սկսաւ
ծաւալիլ շարունակաբար. մինչեւ որ դեռ
եօթանասուն տարի չանցած՝ հաստատա-
պէս հիմնուեցաւ Հոովմէական կայսերու-
թեան բոլոր մեծ քաղաքացի մէջ, և գրո-

նուեցաւ որ մարտիրոսութեան փորձաքարին եւս տոկալու կարող էր : Պատմութեան մէջ ուր հնար է գտնել եղական ժողովուրդ մը որ հիմնեալ լինի այս հաւատոյ վրայ թէ մարդ մը որ հրապարակաւ մեռուցեալ էր, դարձեալ յարեաւ ի մեռելոց, եւ այսպէս ապացուցուեցաւ թէ Աստուծոյ թաղաւորութեան արքայն էր : Դիւրին բան է համոզել շատ մը մարդիկ եւ կիներ որ ընդունին այսքանի զարմանահրաշ եղելութիւն մը : Ո՞ւր կրնայ գլտնուիլ մի այլ հաստատութիւն, որ դարերով կանգուն մնացած լինի, որ բոլոր ուրիշ հաստատութեանց միահաղչյն ի գործ դրած ազդեցութենէն մեծագոյն ազդեցութիւն մը ունեցած լինի : Եւ անոնց ամենուն մարդկային մտաց վրայ միահաղոյն ունեցած զօրութենէն գերագոյն զօրութիւն մը ունեցած լինի, եւ որ սակայն կառուցեալ լինի կարգ մը ռամկային հրաշից հիման վրայ : Կը հարցնեմ, ուրուականային պատմութեանց, հրաշից եւ սովորական ոգեկանութեան, ամբողջ շեղջակոյտն ինչ ըրած է զախարհ բարեկարգելու համար : Մեր օրերու մէջ շատ ինչ կը լսեմք ոգեկանութեան եւ նորա գարմանալեաց վերայ . այդ հիման վրայ հաստատուեցաւ ո

եւ է մեծ հաստատութիւն, կամ հաւանականութիւն կայ թէ պիտի հաստատուի այսուհետեւ : Սորա յայտնութեանց միջոցաւ մարդկային սեռն, կամ նորա մի մասըն բարւոքած կամ զգոնացած է : Այս հարցմանց միայն մի պատասխան կրնայ տրուիլ : Ոգեկանութիւնն՝ անտեսանելի աշխարհի գաղտնեաց թափանցելու ե բոլոր նմանօրինակ հրաշից համար ունենալ կարծած ամեն զօրութեամբն՝ ոչինչ կատարած է . սոքա գմարդ ոչ լաւագոյն եւ ոչ սրբագոյն գործած են . ոչ միայն այսչափ, այլ նաեւ կատարած չեն գիւտ մը որ ընդարձակած լինի ոգեկանութեան յարողներէն միոյն գիտութիւնը . եւ կամ մինչեւ իսկ նորա հարստութիւնը անեցուցած լինի : Բայց յարութեան Աւետարանին նրկատմամբ՝ մեծ ֆրիստոնեայ առաքեալն կարող էր գրել անոնց որք արդեամբ տեղեակ էին եղելութեանց, իւր թղթոց առաջնոյն մէջ, որ գրեալ էր խաչելութենէ քսաներեք տարի վերջ միայն, « Անդադար յիշելով ձեր հաւատոյ գործը եւ սիրոյ աշխատութիւնը եւ Տեառն մերոյ Յիսուսի ֆրիստոսի յուսոյն համբերութիւնը՝ Աստուծոյ եւ մերջօրը առջեւ . . . Որ մեր Աւետարանը ոչ թէ խօսքով միայն եղաւ ձեզ՝

այլ եւ զօրութեամբ եւ Հոգւով Սրբով եւ շատ ազդուութեամբ... դուք եւս մեզ եւ Տիրովը նմանող ըլլալով՝... եւ ինչպէս դուք դարձաք ի կողոյց յԱստուած ծառայել կենդանի եւ ճշմարիտ Աստուծոյ, եւ սպասել անոր Որդւոյն յերկնից, զոր ինքն յարոյց ի մեռելոց»⁽¹⁾։ Եւ չորս տարի վերջ գրեց նմանապէս իւր միջոցաւ դարձի եկողներու ուրիշ խմբի մը, յետ հաստատելոյ թէ նոքա Քրիստոնեայ լինելէ յառաջ մարդկային սեռն անպատուող պղծագոյն մութեանց մէջ թաթաւեալ էին. «Եւ ձենէ ոմանք այնպիսի էիք. բայց լուացուեցաք, բայց սրբուեցաք, բայց արդարացաք յանուն Տեսուն Յիսուսի եւ մեր Աստուծոյ Հոգւով»⁽²⁾։

Ուրեմն վերն յառաջ բերուած հնարաւոր երեք կարծեաց առաջինն է որ կըրնայ ընդունուիլ։ Յիսուս յարեաւ ի մեռելոց։ Եթէ այս ճշմարիտ եղելութիւն մ'էր, պատմութեան իրողութիւններն գոհացում կը ստանան, եւ եկեղեցւոյ ծաղման համար եւս բանաւոր բացատրութիւն մը կը գտնեմք, ուրիշ ո եւ է հա-

յեցողութիւն ոչ այլ ինչ կրնայ ընել բայց եթէ պահանջել մեզմէ յանուն մի պատիր փիլիսոփայութեան՝ որ ունենամք անսահման դիւրահաւանութիւն։

Այժմ կը գտնուիմ այնպիսի դրից մէջ որ կարող եմ Աւետարանաց ընծայել իրենց պատշաճ տեղին իբր պատմական գրութիւնք։ Վերոյիշեալ իրողութիւնք հաստատուելով այնպիսի սպացոյցներով որք բոլորովին անկախ են աւետարանաց վկայութենէն, անհաւատից համար անօգուտ է պնդել յարութեան նկատմամբ թէ Աւետարանք գրուեցան անանուն հեղինակներէ. իրենց պատմած գէպքերէ շատ վերջ, որովհետեւ յարութեան ճշմարտութիւնն կրնայ հաստատուիլ առանց դիմելու անոնց վկայութեան։ Ուրեմն, եթէ իրողութիւն է թէ Յիսուս Քրիստոս յարեաւ ի մեռելոց, բոլորովին կը ջնջուի այն ի յառաջագոյն ենթադրութիւն ընդդէմ նոյա հրաչային պատմութեանց, որոց գոյութեան պատճառաւ է որ անհաւատք զանոնք ոչ-պատմական կը համարին, և ոչ թէ միայն այսքան, այլ շատ աւելի հաւանական է որ Յիսուս Քրիստոս հրաչք գործած լինի քան թէ ոչ։ Ուստի Աւետարանք կրնան ընդունուիլ

(1) Ա. Թես. Ա. 5-10։

(2) Ա. Կորն. Զ. 11։

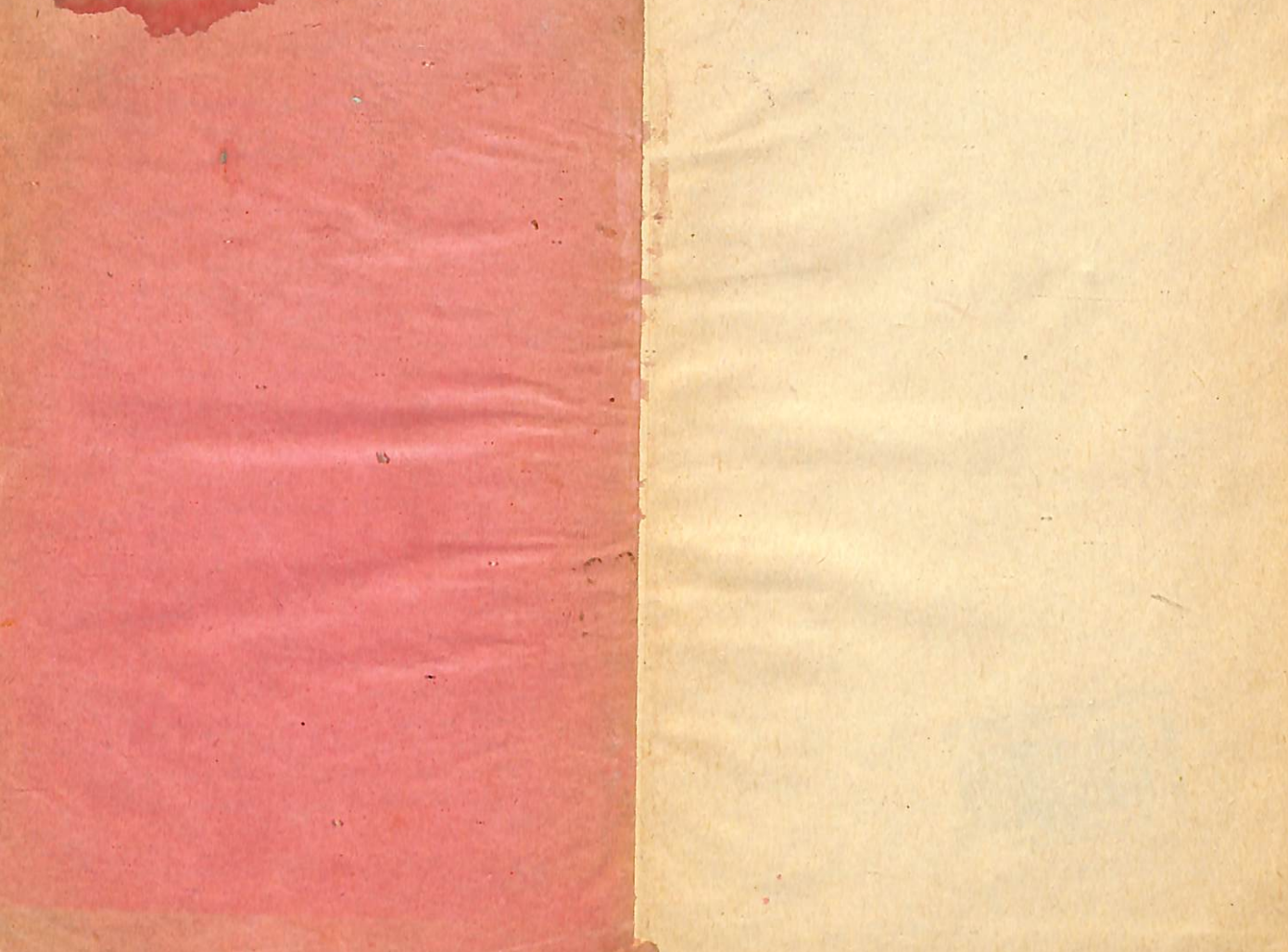
իրք Գիսուս Քրիստոսի պաշտօնէութեան յիշատակադիրներն (եւ նոքա կը յայտարարեն թէ այս էր նոցա նպատակ) գըրեալ նոցա հեղինակներէ Քրիստոնէութեան հիմնական սկզբունքներն ուսուցանելու դիտումով: Նոցա տեղեկութիւնք հատակոտոր են. բայց եղելութեանց հիմնական պատմութիւններ են: Չը գրուեցան վիճաբանական նպատակաց համար, այլ ի չինութիւն հաւատացելոց: (1) Առարկուած է թէ նոցա տեղեկադրութիւնք կը պարունակեն պատմութիւններ զորս դժուարին է ընդ միմեանս հաշտեցնել դոյզն մանրամասնութեանց մէջ: Կ'ընդունիմ թէ այսպէս է, եւ թէ այս երեւոյթ կ'ունենան այն դաս մը գրութիւնք որոց կը վերաբերին Աւետարանք. այս կարգի գրութիւնք են, ոչ թէ կանոնաւոր պատմութիւնք, այլ կրօնական յիշատակարանք, որք բնաւ չեն խոստանար կատարեալ եւ անընդհատ պատմութիւն մը հայթայթել մեզ: Նոցա մտաց մէջ ամենէն վերջին բանն էր ընդգիմաբանից առարկութեանց դէմ անձերնին պաշտպանել: Յարութեան կիւրակէ աւուր դէպքերն ամենամեծ

(1) Կէտ մ'է այս զոր ամեն ուսանող պարտի խնամով ի միտ առնուլ:

յուզման մէջ պէտք էր ձգած լինէին Գիսուսի հետեւողներն: Այդ դիպաց մասին առաջին երեք Աւետարանաց մէջ տրուած տեղեկութիւնք այս տեսակ պարագայից մէջ գտնուող մարդոցմէ եւ կիներէ ակնկալուածին ճշգիւ կը համապատասխանեն: Սոքա ընդհատեալ եւ անկապակցեալ են, եւ ջանք մը չ'երեւիր զանոնք հիւսելով անթերի ամբողջութիւն մը կազմելու, սակայն, իրենց վկայութեան բոլոր գըլխաւոր իրողութեանց մէջ նոցա վկայութիւն կը համաձայնի, եւ նոքա լիովին հաստատուած են չորրորդ Աւետարանի տկանատես հեղինակէն: Եւ յիշաւի այսպէս պէտք էր լինել, եթէ նոքա կը պարունակէին հարազատ վկայից տեղեկադրութիւններն, եւ անշուշտ այսպէս պիտի չը լինէին նոքա, եթէ գրուած լինէին այնպիսի մարդոցմէ որք նպատակի մը համար արդէն միաբանած էին եւ որք կաշխատէին դժուարութիւններն բառնալ եւ կամ առարկութեանց պատասխանել: Լըսեմք զոր ինչ կըսէ այս կէտիս վրայ արդի սկեպտիկեանութեան բարձրագոյն հեղինակութեանց մին, « Անօգուտ է » կըսէ Ուէսթմինսթըր Բըվիու « Խժբժել դոյզն մանրամասնութիւններն: Ամենայն պատ-

մութիւնք կը պարունակեն զանազանութիւններ, կամ ըստ ոմանց հակասութիւններ, փոքրագոյն կէտերու մէջ: Հերոդոտոսէն սկսեալ մինչ ի Պ. Ֆրուարտըր գրեալ պատմութիւնք այսպէս եղած են: »

Ուտի թող անհաւատք՝ որպէս ո եւ է արտաքին պատմութեան՝ նոյնպէս նաեւ Աւետարանի պատմութեան գլխաւոր իրողութիւններն վիճաբանութեան առարկայ ընեն, եւ մեք պիտի ելնեմք ընդդէմ նոցա: Ի վեր քան զամենայն թող չխժեժեն հրաշից պատմութեան դոյզն մանրամասնութիւններն, այլ թող վիճաբանին այն մեծ հրաշից՝ Յիսուսի Քրիստոսի Յարութեան վրայ, ոյր ճշմարտութիւն Նոր Կտակարանի մատենագիրք նեցուկ ըրին Քրիստոնէական կրօնի գոյութեանն. քանզի եթէ այդ հրաշք չունենայ պատմական հիմունք, Քրիստոնէական եկեղեցին քայքայեալ աւերակ մը պէտք է լինի: Իսկ եթէ Յիսուս Քրիստոս յարեաւ ի մեռելոց, Քրիստոնէութիւն պէտք է լինի մի Աստուածային յայտնութիւն, հակառակ այն ամեն առարկութեանց զորս անհաւատք կը մղեն ընդդէմ նորա, կամ այն կարծեցեալ անհամաձայնութեանց որոցմով կ'ստղտանեն նոքա Աւետարանաց պատմութիւններն:

1731

